مێژوو وەک دامەزرێنەری ناسنامە لە شەرەفنامەدا

حەیدەر لەشکری

دەستپێک

مێژوو و ناسنامە

ڕەنگە ئاسان نەبێ بتوانین لەو پەیوەندییە نهێنییە تێبگەین کە لەنێوان دەسەڵات و مەعریفەیەکدا هەیە، لەکەسێکدا کەوا هەردووکیانی لەخۆیدا ئەزموون کردوە. کەسێک بەشی هەرە زۆری تەمەنی لە حوکمڕانی و شەڕ و ململانێکاندا سەرف کردبێ بەشەکەی تریشی بۆ بەرهەمهێنانی مەعریفەی مێژوویی. ئاخۆ چەندە جۆری مەعریفە بەرهەمهێنراوەکە گوزارشت لە کەسێتی دەسەڵاتدارانەی وی دەکات؟ چەندە ئەو کەسێتییەش چییەتی و سنوورەکانی مەعریفەکەی دەستنیشان کردوە و چ کۆنترۆڵێکی بەسەر کردەی بەرهەمهێنانیدا سەپاندوە؟ پاشان دەبێ چەندە مەعریفەکە لاگیری لە ناساندن و خستنەڕووی دەسەڵاتداریتی کردبێ و لە کوێدا وەک ئامرازێک بۆ بەخشینێ ڕەوایەتی هەبوون و بەردەوامێتیی بەکارهێنرابێت؟ بێگومان کەسێک ئەو پەیوەندییە نهێنییەی لەنێو خۆیدا کۆکردبێتەوە، شایستەی تێڕامانە و دەشێ بەرهەمە مەعریفییەکەشی ڕاڤەی جیاجیا و خوێندنەوەی فرە لایەنانەی بۆ بکرێ.

لێرەوە – بە بۆچوونی ئێمە – هەر هەوڵێک بۆ خوێندنەوەی "شەرەفنامە"ی میر شەرەفخانی بەدلیسی (م. ١٦٠١)، دەمانخاتە بەردەم ئەو پرسیارانە و چەندانی دی. وەڵامدانەوەیان، یاخود لایەنی کەم ڕاڤەکردنی وەڵامەکانیان، ئەو کەسایەتییەمان لە مێژوونووسێکی ئاسایی بۆ سەروو ئاسایی و مێژووە نووسراوەکەش لە زانینێکی مێژوویی ساکارەوە، بۆ ئاستێکی بەرزتر دەگوازێتەوە. ئەوەی کە ڕەنگە ئەو حاڵەتە نائاساییە قووڵتر بکاتەوە ئەوە بێ زانینی مێژوویی بەمجۆرە پێشتر کەسێکی تر بەرهەمی نەهێناوە. یان با بڵێین زانینەکە بەو گشتگیرییە شوێنکاتییە نەخراوەتە ڕوو و ئەو میتۆدەی لە نووسینەوەدا پەیڕەوی لێ کراوە نەبووە. ئەوە شەرەفخانە ڕچەکە دەشکێنێ و لە نووسینەوەی مێژووی کورد و وڵاتەکەیاندا، کارێک دەکات پێشتر – وەک خۆشی ئاماژەی بۆ دەکات – نەکرابێت.

ئەوەی شەرەفنامە لە کتێبەکانی دی هاوشێوەی جوێ دەکاتەوە، ڕێبازی نووسین و چۆنییەتی گێڕانەوە نییە. هەروەها بەرهەمهێنانی مانایەکی جیاواز بۆ "مێژوو لەخۆیدا"، نییە. بەڵکو تایبەتمەندێتی ناوەڕۆکە، ئەو تایبەتمەندێتییەی وادەکات تێگەیشتنی جیاوازمان بۆ هەم ڕێباز و هەمیش گێڕانەوە هەبێت. هەروەها بە دوای مانایەکی مێژوو گونجاو

لەگەڵ ناوەڕۆکە نووسراوەکەدا بگەڕێین، کە مێژووی کوردە. ئەگەر لەلای ئەوانیتردا مێژووەکە بەشێکی تەواوکاری ئەو زنجیرەبەندییە بووە، کە مێژوونووسەکە لە کۆنتێکستی مێژوویی گشتیدا کاری پێ دەکات، ئەوا لە شەرەفنامەدا مێژوو دەقێکە لە کۆنتێکستی تایبەت بە ناوەخنی مێژووەکە، کە مێژووی کوردە. بۆیەشە چاوەڕوان دەکرێ ماناکانیشی جیاواز بێت، لەوەی لە سنووری مێژووی گشتیدا دەیبێ. بەجۆرێک، کە لەگەڵ شەرەفخاندا هەموو ماناکانی مێژوو لە کورد و ئەزموونە مێژووییەکەیەوە دەبینرێ.

ئاگایی شەرەفخان بە مێژوو

1. ژیان لەنێو مێژوودا

ئەگەر دەمانەوێ لە شەرەفخان وەک مێژوونووس تێبگەین و لەو مانایانە نزیک ببینەوە، کە ئەو بە مێژووی دەبەخشێ، دەبێ هەوڵبدەین شرۆڤەی چۆنیەتی گەڵاڵەبوونی ئەم خەسڵەتە (مێژوونووسیی) بکەین. بێگومان ئەمەش بە دەستنیشانکردنی چۆنیەتی ناساندنی تاک وەک مێژوونووس دەبێ. ڕەنگە وردترین و گشتگیرترین پێناسەیەکیش کە لەگەڵ حاڵەتی "شەرەفخان – مێژوونووس" بگونجێ ئەوەیان بێ کە پێی وایە: "مێژوونووس کەسێکە لە بەرامبەر بە گۆڕانکارییەکان بە ئاگایە" (العروي، ١٩٩٢: ٤٢١١)، واتا ئەو چۆنیەتی گەڵاڵەبوونی ڕووداو و پەرەسەندن و کاریگەری و ئاکامەکانی بەسەر ئەو گرۆیەی مێژووەکەی دەنووسێتەوە دەبینێ. ئیدی ئەگەر تاک دەخوازێ ببێتە مێژوونووس، دەبێ درک بە بوونی خۆی لە ناو شوێنکاتەوە بکات و هۆشدار بێ بەرامبەر بە دەورووبەرەکەی. ئەمە لە سەربوردەی پێگەیشتنی شەرەفخاندا دەبینرێ؛ ئەو دەیزانی لەناو مێژوودا دەژی و بڕیاری نووسینەوەی ڕووداوە کۆن و هەنووکەییەکانی دەدات. بێگومان نەک تەواوی مێژوو، بەڵکو زیاتر ئەو مێژووەی خۆی لاگیری بۆی هەیە و ڕەگەزێکی پێکهێنەری ئەو شوناسەشە، کە گوزارشتی لێ دەکات.

شەرەفخان خۆی دەستنیشانی چۆنیەتی گەڵاڵەبوونی "ئاگایی"، وەک پاڵنەرێکی کردەی نووسین، دەکات. لێرە هۆکارێکی گرنگی ئەو گەڵاڵەبوونە ژیانە لەگەڵ ئەو ڕووداوانەی "مێژوویی"ن؛ ڕووداوەکان بۆ ئەوی میر ئەوەندە کاریگەر بوونە کە تاقەتپڕوکێن بوون

(ڤاسیلییڤا، 2008: 31-42). تارادەیەک کە ناچاریان کردوە پرۆژەیەکی گرنگی وەک نووسینەوەی مێژوو دوابخات، ئەگەرچی بە خوێندنەوەی سەرچاوەکان شارەزایی زۆری لە بوارەکە پەیدا کردوە و ئامادەبووە بۆ پەڕینەوە لە قۆناغی خوێندنەوە و کۆکردنەوە و لێوردبوونەوە، بۆ قۆناغی دارشتن و نووسینەوە. ئەوەتا هەر خۆی لەمەڕ کاریگەریی ڕووداوەکان دەنووسێ: "بە زەینی داهات – مەبەستی خۆیەتی – کتێبێک لەسەر ئەو زانستە بنووسێ کە پێش ئەو هیچ کامێک لە شارەزایانی زانستی مێژوو بۆیان نەکرابێ، هیچ کامێک لەوانەی وێڵی دوای ڕەوشی سوڵتانانی کۆن و نوێن درکیان پێ نەکردبێ. بەڵام بەربەستەکانی دەهر و ڕووداوە سەختەکان، بوونەتە هۆی ئەوەی خاتیراتەکان بە پەردەپۆشکراوی بمێننەوە" (2001: 35).

وەنەبێ ئەو ڕەوشە شەرەفخانی لە مێژوو دابراندبێ، لە کاتێکدا دۆخەکە خۆی گۆڕانی مێژوویی گەورەی تێدایە و ئەو دەیانبینێ و تێیان ڕادەمێنێ. تەنانەت لەوە دەچێ هەر لەو قۆناغە جەنجاڵەی ژیانیدا تێزەکانی لەبارەی ڕەوتی ڕوودای مێژوویی و مێژووی نەنووسراوی "والیانی کوردستان" گەڵاڵە کردبێ و بیری لە میتۆدێک بۆ نووسینەوەی کردبێتەوە. دیارە بە دیاریکردن و هەڵاوێردکردنی ئەو خاڵانەی گرنگن و شایستەی تۆمارکردنن، لەگەڵ ئەوانەی تۆمار ناکرێن و دەشێ پشتگوێ بخرێن. بۆیە ئەو دانەبڕانەی لە مێژوو، هاوکار دەبێ لەوەی – کاتێک ڕەوشەکە هێور دەبێتەوە – هەلی جێبەجێکردنی پرۆژەکەی بۆ برەخسێ. ئەمەش بە سوودوەرگرتن لەو ئەزموونەی خۆی، کە بۆ ئەو سەرچاوەیەکی گرنگی مێژوونووسین بوو، لەپاڵ سەرچاوە مێژووییە نووسراو و زارەکییەکانی تر (2001: 35). ئیدی ئەوە ڕووداوە مێژووییەکانن ئەو بەرەو نووسینەوەی مێژوو دەبەن، نەک مێژوونووسیی لە خۆیدا.

ژیانی ئەو خۆی پڕ لە مێژووە؛ چ وەک میرێک کە لە میرنشینێکدا بووە، کە هەر لە کۆتاییەکانی سەدەکانی ناوەڕاستەوە، خاوەن مێژوویەکی کۆن و پێگەیەکی دیار بووە لە نەخشی سیاسی و فەرهەنگی پانتایی کوردی (شێخ محەمەد، 2005: 234-235). یان خۆی وەک کوڕە میر و دواتر میر، کە پەیوەست بە ڕووداوەکان بووە و لەنێویاندا گوزەری کردوە و ئاڕاستەی ژیان و کردەی سیاسیی ئەویان دیاری کردوە، هەم لە سنووری میرنشینی بەدلیس و هەمیش لە چوارچێوەی هەر دوو گەورە زلهێزی سەردەمەکە، کە سەفەوییەکان و عوسمانییەکانن (ئیسکەندەر، 1998). شەرەفخان خۆی ڕایدەگەیەنێ، بینین و بەشداری خۆی لە ڕووداوەکان، سەرچاوەیەکی بنەڕەتی زانیاریە مێژووییەکانی پێکدێنن (2001: 36). ئەمەش ئاگایی ئەو بەرامبەر بە مێژوو بە گشتی و

ئەو قۆناغەی ئەوی تێدایە بەتایبەت، زێتر دەکات. ئیدی گشتگیرکردنی مێژووی خودییانە، لە میانەی بە بابەتکردنی پرێسی ڕووداوەکان بەسەریدا، ئاستی هۆشیاربوونی ئەو بە مێژوو دیاری کردووە. هەر ئەمە وای لێ کردووە لە قۆناغی "ژیان لەنێو مێژوو" بۆ قۆناغی "بەرجەستەکردنی مێژوو" بپەڕێتەوە، کە قۆناغی نووسینەوەیەتی. بە دەستەواژەیەکی تر؛ ئەزموونکردنی مێژوو لەنێو خۆیدا و دەرکەوتنی وەک بکەرێکی مێژوو، بە نووسینەوەی مێژوو وەڵام دەدرێتەوە. مێژووی نووسراوەش، دەشێ پاشخانێک و زەمینەیەک بێت بۆ خودی ئەزموونە تاکەکەسیانەکە و هەوڵێک بێ بۆ پەیبردن بە ماهییەت و دوورایيەکانی ئەم ئەزموونە، بەتایبەتیش لەڕێگەی تێگەیشتن لە ئەزموونی ئەوانیتری هاوشێوەی ئەوی "میر – مێژوونووس". تا ئەو پەردەیەی سەربوردەی مێژووی ئەو بنەماڵە کوردییانەی داپۆشیوە، سێبەری بەسەر زەمەنی مێژوونووس خۆی نەمێنێ.

بەپێی گێڕانەوەی مێژوونووس ئەو پانتاییە جوگرافییەی ئەویشی تێدا بوو، تەواو لەنێو مێژوودا ئامادە بوو. بەدلیس شارێکە تێکەڵ بە مێژوو؛ لە ڕووداوێکی مێژوویی، پەیوەست بە ئەسکەندەری مەکدۆنی (356-323پ.ز)، دروست کراوە. بێگومان هەڵبژاردنی شوێنەکەشی لە خۆوە نەبووە، بەڵکو لەوەوە هاتووە کە جوانییەکەی لە سەرووی وەسفەوەیە، زێتر لە وەسفی بەهەشت دەچێ، تەنانەت: "چاوی دەهر بە درێژایی زەمەنەکان شتی وای نەبینیوە، گوێچکەی سەدەکان سروودەکانی وەسفی لە دەم و زمانەکان نەبیستوە"(2001: 571). واتا شوێنێکە لەناو زەمەن ئامادەیە و لە دەرەوەی نییە، هەر بۆیەشە دەبێ کاریگەری بەسەر ئەسکەندەرەوە هەبێ (ئەو نەخۆشییەی لێی بوو لەوێ چاک بۆتەوە)، ئیدی بڕیاری دروستکردنی شارێکی خودان قەڵایەکی سەختی لێ دەدرێ، کە تەنانەت خودی ئەسکەندەریش نەتوانی بیگرێ.

بێگومان ئەو مێژووەی شەرەفخان دەینووسێ بە دینامیککردنی مێژووی شارە، لەڕێگەی بەستنەوەی بە ڕەمزێکی هەرە دیاری مێژووی گشتی و ڕاگەیاندنی پێشمەرجێک بۆ بەردەوامێتی مێژوویی (ئەستەمی گرتنی شارەکە، تەنانەت دواتر لای ئەسکەندەر خۆشیەوە). ئەو دینامیکییە مێژووییە پەیوەست دەکرێ بە ئامادەبوونی میثیيانەی جوگرافیای شارەکە؛ کاتێ ڕایدەگەینێ بەبێ تێپەڕین بەو شارە حەجاجەکانی تورکستان و هیندستان و زۆربەی وڵاتە ناسراوەکانی ئەو کاتی جیهان ناگەنە مەککە و مەدینە(2001: 572). ئەمە بێ ئەوەی لە واقیعدا زۆربەی ئەو ناوچانەی ناویان دێنێ کەوتبنە سەر ڕێگای بەدلیس بەرەو حەجەوە. تەنیا مەبەستی مێژوونووس ئەوەیە بڵێ، کە ئەوێ شوێنێکە لە هەموو ساڵێک بۆ پەیوەستە بە باوەڕی گشتیی ئایینەوە. هەر ئەمەش

مانەوەی شارەکە لەنێو مێژوودا تۆختر دەکاتەوە. بەڵام ئەمجارە دوورابیەکی پیرۆزیشی پێدەبەخشێ؛ دوورابیەک کە بەپێی لۆژیکی مرۆڤی باوەڕدار و پەیوەست بە جیهانبینی ئایینیەوە زۆر پێویست بووە بۆ مانەوەکە و جێکردنەوەی لەنێو خەیاڵدای ئایینی هەم دانیشتوانی شار و هەمیش ئەوانەی سەر بە هەمان فەزای ئایینن.

مێژوونووسەکەشمان بە هەمان جیهانبینیەوە دەدوێ، لەپێناو بەیانکردنی بەردەوامی پیرۆزیی مێژوویی زەمینەی دەرکەوتنی بنەماڵەکەی و خۆشی. ئەمە بە ئاماژەدان و تەرخانکردنی چەند لاپەرەیەک –بەر لە نووسینەوەی مێژووی سیاسی-دەسەڵاتدارییانەی شارەکە کە بابەتی سەرەکی مێژووە لای ئەو، بۆ دوورابیە ئایینیەکەی شار دەبێ، وەک جەختکردنەوەیەک لەسەر تێکەڵیی مێژوو و پیرۆزی. ئەمەش لەمیانەی تۆمارکردنی سەربوردەی ژیانی ئەو زانا و کەسایەتییە ئایینیانەی لە پانتایی شاردا دەردەکەون و مێژووییەک چێ دەکەن کە دەخرێتەسەر مێژووی شارەکە(2001: 576-585). ئەوەتا بە ئاشکرا ئەو مەبەستەی ڕادەگەیەنێ و دەڵێ: "مەبەستمان لە هێنانەوەی ئەم ژیاننامانە ئەوەیە، کە شاری بەدلیس هەر لە کۆنەوەماڵی خانەدان و زانایان و بنکەیەک بووە بۆ کەسانی زیرەک و تێگەیشتوو". ئەو تێکەڵبوونەی مێژوو و پیرۆزی لە شوناسی شارەکە پتر خۆی لە پابەندبوونی شارنشینانە بە ئیسلامەوە دێ: "لە دەرکەوتنی ئیسلامەوە نەمانزانیوە نوێژی جەماعەت و هەینی تێدا پشتگوێ خرابێ" (2001: 583-585).

2. مانای مێژوو و مەبەستەکانی پشت نووسینەوەی

لە دەستپێکدا، دەبێ ئەوە بزانین کەوا گەڕان بە دوای مانای مێژوو لای شەرەفخان، بەمانای تێگەیشتن لە "مێژوو لەخۆیدا" نییە، بەو جۆرەی دەشێ لە زەینی شەرەفخاندا هەبووبێ. ئەوەندەی دەخوازین لەپشت ئەو مانایەوە بەدوای مەبەستەکانی مێژوونووس لە کردەی نووسین بگەین. بە دەستەواژەیەکی تر هەوڵدەدین ئەو مانایەی مێژوو ببینین کە هاوکارمانە لە خوێندنەوەی تێگەی شەرەفخان خۆی. لە پێشەکی شەرەفنامە ئەوە ڕووندەکاتەوە، کە مانای مێژوو لە بەکارهێنانە کردەکیی – ئێستاییەکەیدا بەرجەستەیە، نەک لەوەی - وەک فۆرمی هەرە باوی گێڕانەوەی ڕابردوو - چ مانایەکی وجودیانە دەبەخشێ. لەمەوەش، شەرەفخان پابەندە بەو کولتوورە ئیسلامییەی تێیدا پێگەیشتوە. ئەو بۆ ڕوونکردنەوەی ئەم تێگەیشتنەی مێژوو، گرنگی کایەکەی بە پێی مێژوونووس

خواجه حەمیدەدین موحەممەد میرخواند (م. 1498ز) خستۆتە ڕوو، هێندێک لەو بەهایانە دەڵێتەوە کە ئەم مێژوونووسە لە پێشەکی کتێبی خۆیدا "روضة الصفا" یاداشتی کردون (1375 ه.ش: 1 / 22-30) و شەرەفخان خۆی جگە لە دووبارەکردنەوە و کورتکردنەوەیان هیچیان لەبارەوە ناڵێ و ڕازییە بەم تێگەیشتنە. لێرەدا مەعریفەی مێژوویی پەیوەستە بە بەهای ئایینی و کۆمەڵایەتییەوە؛ پێداویستیەکی مرۆڤانەیە لەپێناو جیاکردنەوەی درۆ و ڕاستی لە یەکتر. ئەزموون و شارەزایی پەیداکردن و گەشەی ئەقڵییە. تەنانەت ڕێگەیەکیشە بۆ پتەوبوونی باوەڕی ئایینی، چونکە بە خوێندنەوەی مێژوو گەورەیی خودا دەردەکەوێ. بۆیە جەخت لەسەر تێگەیشتنی ئەم باوەڕە بۆ ماهیەتی بەسەرهاتی ڕابوردوان دەکرێتەوە، کە بریتییە لە پەند و ئامۆژگاری (2001: 34).

هەرچۆنێک بێت، کاتێک ئەو دەست بە نووسینەوەی ڕووداوەکان دەکات، ئەم گرنگی و ئەرکانەی مێژوو گشتگیرانە نامێنێتەوە. بەڵکو لەو جۆرە دیاریکراوەی مێژوو چڕ دەبێتەوە کە ئەو بە پێویستی دەزانێ بینووسێتەوە (مێژووی کورد). بەڵام لێرەشدا نووسینەوەی مێژوو تەنیا دۆزینەوەی بەها نییە، بەڵکو – بەر لە هەموو شتێک – دەستپێکردنی پرۆسێسی "خۆدۆزینەوە لەنێو زەمەن"ە و دەستگرتنە بە یادەوەری مێژووی کورد خۆیەوە. ئیتر ڕایدەگەیەنێ، کە لەبەرئەوەی مێژوونووسان لە کۆن و نوێ: "گرنگیان بە بەسەرهاتی والیانی کوردستان و ئەو ڕەوشانەی تێیدا بوونە نەداوە و کتێبێکی ڕێکخراویان لە بارەیانەوە نەنووسیوە"، بۆیە بەخەیاڵیدا هات، بە پشت بەستن بە کتێبە مێژووییەکانی عەجەم (فارس) و ئەوەی لە بەساڵاچووە ڕاستگۆکانی بیستوە، لەگەڵ ئەوەی خۆی بینیویەتی و شایەتحاڵی ڕووداوەکانی بووە، کتێبێک بنووسێتەوە (2001: 36). کەواتە ئەو دەیەوێ لەویدا، لەنێو زەمەنە تێپەڕیوەکاندا، کورد بدۆزێتەوە؛ دەخوازێ ترسی ونبون لەنێو ئەو زەمەنانەدا بڕەوێنێتەوە و بە گێڕانەوەی باسی میر و خانەدانی کوردەوە، بەو جۆرەی خۆی بیری لێکردۆتەوە، یادەوەری مێژوویی پێکبهێنێ یان دایبرێژێتەوە. هاندەریش بۆ کارێکی ئاوا پڕ لە زەحمەت، پەرش و بڵاوی ئەم یادەوەریەیە لەنێو سەرچاوە زارەکی (سەرچاوەی خۆماڵی) و نووسراوەکانەوە (سەرچاوەی میللەتانی تر). ئەمە سەرباری مەترسی لەناوچوونی ئەو شکۆمەندیانەی بەرجەستەی ئێستای ئەم کارا مێژوویانە دەکات و بوونی دەستەجەمعی کوردی پێوە بەندە.

ئەمە لە چییەوە دێ؟ لەوەوە کە کاتێک ئەو بیر لە مێژووی کورد دەکاتەوە، نەک هەر کتێبێکی لەبەردەستدا نییە تایبەت ئەو مێژووە بگێڕێتەوە، بەڵکو تەنانەت کتێبی ئەوتۆ هەن سەرلەبەری ئەو مێژووە دەشێوێنن و سەرلەبەری تەواوی جڤاکەکە بە بێ بەها تەماشا

دەکەن (ئیسکەندەر، 1998: 43). لەلایەکی تریشەوە کولتوورێکی دەوڵەمەندی زارەکی لەبەردەستدایە، کە سەرچاوەکان، لایان بە لادا نەکردۆتەوە و لەبەردەم ئەگەری لەناوچووندایە. ئەگەرچی ئەو دەزانێ، سەرچاوەیەکی گرنگن بۆ گەیاندنی ئەو پەیامەی دەخوازێ لە نووسینەوەی مێژوودا بەرجەستەی بکات. بۆیە، لەم ڕووەوە، نووسینەوەی مێژوو بریتی دەبێ لە گواستنەوەی ڕووداو و بەسەرهاتە گرنگەکان، لە یادەوەری ئەم جڤاکەوە، کە لە ئاستی زارەکیدایە، بۆ یادەوەری تاکی دەستەبژێر، کە لە ئاستی نووسیندایە.

خۆ مێژوو لە ئاستی زارەکیدا پەیوەستە بە جڤاکەکە خۆیەوە و دەرەنجامێکی ئاسایی ئەو پرسیارانەیە کە هەموو گرووپێکی مرۆیی، هەریەکە و بە جۆرێک، بەپێی ئەو ڕووداوانەی تێیاندا دەژی، لەخۆی دەکات. پرسیاری ئەوەی ئەو شتگەلەی وەک کۆمەڵێک نابێ لەبیری بکەن چییە؟ ئەمە پرسیارێکی دەستنیشانکەری ناسنامە و تێگەیشتنی ئەم کۆمەڵەیە بۆ خۆی، با وەڵامدانەوەی پرسیارەکەش، بۆ میللەتانی خاوەن کولتووری زارەکی، لە ئاستێکی نزمدا بێ (أسمان، 2008: 53). بەڵام خۆ شەرەفخان لە ئاستێکی ئەوتۆی ئاگاییدایە، کە یادکردنەوەی بۆ ڕووداوەکان بەرزە و ئەو ناسنامەیەی دەخوازێ لەمیانەی مێژوونووسییدا بەرجەستەی بکات، خەیاڵدانی کۆمەڵایەتی بە تەنیا ناتوانێ لە خۆی بگرێ. ئەگەرچی پرسەکانی پرێسی خستۆتە سەر دەستەبژێرەکە، بەتایبەتیش ئەوانەی لە سەردەمێکدا خۆیان بینیبووە، کە دەبوا لە بەرامبەر بە ئەوانی تردا پێناسەیان هەبێ. لە سەرووی هەمووشییانەوە پرسی خۆدۆزینەوەی کورد لەنێو مێژوودا و ڕەهەندە زەمەنییەکانی "کوردبوون". ئیدی ئەو ڕێک بە دانانی شەرفنامە ئەم کارە دەکات؛ مێژووی خانەدان و بنەماڵە کوردییەکان دەکاتە ئەو سەرمایە ڕەمزییەی، کە لە پەیوەندیان بە ئەوانیتری غەیرە کوردەوە ون و نادیار دەردەکەوێ. کەسێکی تر، بەر لەو، نەبووە ئەم سەرمایە لە چوارچێوەی دەقێکی نووسراودا وەبەرهەمبێنێت و بیکاتە کالایەکی پێکهێنەری سەروەریتی باڵای دەسەڵاتی سیاسی کوردییەوە.

مێژوو لای ئەو هەموو ڕووداوێک نییە، بەڵکوو ڕووداوی تایبەت هەیە دەبێ یاداشت بکرێ. لەگەڵ ڕووداوی تر کە پەیوەست نین بە ڕووداوە تایبەتەکەوە و وەلا دەنرێن و دەبنە نارووداو، وردتر بڵێین نەبیزراو. لای ئەو ئەوەی دەنووسرێتەوە پەیوەستە بە تێگەیشتن لە کارایی مێژووییەوە. شەرەفخان پێی وایە کارایی مێژوویی کوردی لە میر و خانەدانەکانەوە چڕبۆتەوە. بۆیە کە ئەو بڕیاری نووسینەوەی مێژوو دەدات، لە ڕوانگەی ئەوەدایە تا: "سەربوردەی بنەماڵە مەزنەکانی کوردستان لە پشت پەردەی بێدەنگی

نەمێنێتەوە" (2001: 36). لێرەوە گەڕان بەدوای ڕابردوو دەبێتە حاڵەتێکی سیاسی، لە چوارچێوەی تێگەیشتنی ئەو بۆ دەسەڵاتداریتی، وەک دەستنیشانکاری ڕەوتی مێژوویی کورد بە گشتی. واتا ئەو ناخوازێ بەسەر تەواوی مێژوودا ڕابگات، ئەوەندەی دەیەوێ لەو ڕوانگە تایبەتەوە بونیادی بنێتەوە. ئیدی مێژوو وەک مەعریفەیەک بریتییە لە بەرجەستەکردنی دەسەڵاتداریتی؛ بریتییە لە گێڕانەوە و نەخشاندنەوەی وێنەی ئەوانەی لە "ئێمە–کورد"ن و کردەی دەسەڵاتییانە دەنوێنن. مێژوو مەعریفەیەک نابێ لەپێناو مەعریفەدا، بەڵکو مەعریفەیەکە لەپێناو دەرخستن و دیاریکردنی پێگەی سیاسی – کۆمەڵایەتی دەستەبژێری فەرمانڕەوا لە زەمینەی کوردیدا. بۆیە ئەوە مەعریفەی مێژوویی نییە مەبەستەکانی مێژوونووس لەودیو پرۆسەی گێڕانەوەوە ئاشکرا دەکەن. بەڵکو ئەوە خودی ئەو مەبەستانەن کە ئاراستەی مەعریفەکە دیاری دەکەن.

مەبەستی شەرەفخان ئاگادارکردنەوەی وەرگرە بە کردەی سیاسی، لەو ڕووتەختەی مێژووی دەنووسرێتەوە. پێیوایە کردەی سیاسی ئەوێ، دەبێ باس بکرێ و بخرێتە ڕوو، تا لە ئێستادا شەرعیەتی بەردەوامیی هەبێ. ئەوەی شەرەفنامە بخوێنێتەوە دەبینێ، وەک دواتریش ڕوونی دەکەینەوە، ڕەوایەتی بوونی دەسەڵاتییانە خەمی سەرەکی مێژوونووسە. دەیەوێ بڵێ ئەمانە لەنێو مێژوودا کارابوون و هەبوون و ئێستاش هەن. هەبوونێکی پڕ بە سیاسەتکاریی؛ بە شکست و سەرکەوتنەکانی ئەم کارە، بە خراپ و چاکەکانییەوە. کاری سیاسی ئەوان دەبێ بکرێتە مێژوو و لەلایەن وەرگری ئەم مێژووەوە (کورد بن یان غەیرە کورد) ببینرێن. لەپێناو بەردەوامیی بەخشین بەو فۆرمەی بوونی سیاسی ئەم گروپە ئێتنییە، کە مێژوونووس خۆی – وەک بکەرێکی سیاسی – بەشێکە لەوان.

شەرەفخان ئاوا، هەر لە سەرەتاوە، باس لە هاوبەشی نێوان هێڵە کوردییەکان دەکات و ناڕاستەوخۆ ڕوونی دەکاتەوە، کە ئەو دەخوازێ لەمیانەی دەستنیشانکردنی مەبەستی سەرەکی لە نووسینەوەی مێژوو، ئەم هاوبەشێتیە ئاشکرا بکات. کاتێکیش ئەوی مێژوونووس، نووسین لە خانەدان و میرانی کورد چڕ دەکاتەوە، نەک تەواوی کورد، کە هەڵگری ئەو نۆرمە کۆمەڵایەتییانە بوون، ئەوا ئەو گەڕانە بەدوای ڕابردوو دەبێتە حاڵەتێکی سیاسی، لە چوارچێوەی تێگەیشتنی ئەو بۆ دەسەڵاتداریتی، وەک ئاراستەکاری ڕەوتی مێژوویی میللەتەکە بە گشتی. کە ئەمە ئەرکی مێژوو بێت و تەنیا نۆرمە سیاسییەکان بە هەند وەربگیرێ، ئیدی جیاوازییەکان بەرەبەرە ون دەبن. دەشێ ئاوا لە سەرەتادا، وەک دەردێکی کۆمەڵایەتی – سیاسی ئەزەلی و بێچارەی کوردان، باسیان

بکات، بەڵام چیدی گرنگیان نامێنێ، با کاریگەریشیان بەسەر ڕەوتی ڕووداوەکاندا هەبووبێ. ئەوەی دەمێنێتەوە ئاستی نواندنی کردەی دەسەڵاتییانەیە لەلایەن بنەماڵە فەرمانڕەواکانەوە، کە پێگەیان لەنێو ئەو مێژووەی لە زەینی شەرەفخاندایە دیاری دەکات و بەهۆیەوە کاراییەکەی بەرجەستە دەکرێ.

سنووربەندکردنی مێژوو بە دەسەڵات، دەستنیشانی میتۆدی نووسینەوەی مێژووشی کردوە، نەک لە ڕووی چۆنیەتی خستنەڕووی زانیارییەکان، کە لەمەدا هاوشێوەی مێژوونووسانی تری سەر بە قوتابخانەی ئیسلامییە (النجار، 2007: 85-153). بەڵکو لە چۆنیەتی دابەشکردنی مێژوو بۆ سەر چەند قۆناغێکیش، یان ئەوەی پێی دەگوترێ "قۆناغبەندی – Periodization"، دەکات. لەلای ئەو جۆرێک لە تایبەتمەندی هەیە کە پەیوەستە بە مێژووبینیی خۆیەوە و جیاوازە لەو دابەشکردنە باوانەی لە کولتووری ئیسلامییدا باو بوو، کە زیاتر دابەشکردن بوو بەپێی ساڵ و بەپێی دەوڵەتەوە. خۆ ئەگەر لەو کولتوورەدا کەسانێک وا مێژوویان دەناساند کە ماوەیەکی دیاریکراوی زەمەنیە و تێیدا ڕووداوێکی گەورە و یەکلاکەرەوە بەسەر مرۆڤەکاندا دێت (الکافیجی، 1963: 33) و هەر ئەمە قۆناغی مێژوویی دیاری دەکات.

ئەو ڕووداوە لای شەرەفخان ئاستی نواندنی دەسەڵاتە، لەلایەن بکەرە سیاسییەکانی ناوەندی کوردییەوە. هەر ئەو ئاستەش بۆتە بنەمای سەرەکی دابەشکردنەکە. ئەو خۆی ڕایدەگەیەنێ، کە سەرباری پێشەکی، کتێبەکەی بەسەر چوار بەش دابەشکردوە؛ بەشی یەکەم: تایبەتە بەو والیانەی کوردستان کە ئاڵای سەڵتەنەتیان بەرزکردۆتەوە و مێژوونووسان لە ڕیزی سوڵتانەکانیان داناون، ئەمەش پتر ئەو قەوارانە دەگرێتەوە کە لە سەدەکانی ناوەڕاستدا کورد دایمەزراندوون، وەک: مەڕوانییەکان لە دیاربەکر و جەزیرە، حەسنوەیهییەکان لە شارەزوور و دینەوەر، فەزلەوەییەکان لە لوڕستانی گەورە، خورشیدییەکان لە لوڕستانی بچووک و ئەیوبییەکان لە وڵاتی شام و میسر. بەشی دووەم: ئەو فەرمانڕەوا مەزنانەی کوردستانن، کە ئەگەرچی تەواو سەربەخۆ نەبوونە، بەڵام هەندێکجار فەرمانیان داوە وتاری ئایینی بە ناوی خۆیان بخوێنرێتەوە و دراوی تایبەت بە خۆیانیان لێ داوە، وەک بۆ نموونە میرنشینەکانی: ئەردەڵان، هەکاری، بادینان و بۆتان...هتد. بەشی سێیەمیش: فەرمانڕەوا و میرانی تری کوردستان، ئەوانەی کەمتر سەربەخۆ بوون. دوا بەشیش تایبەتە بە میر و فەرمانڕەوایانی بەدلیس (2001: 36-45).

ئەم دابەشکردنە، لە دەرەوەی لۆژیکی پێشڤەچوونی مێژووییەوەیە. ئیدی مەرج نییە بزاوتی مێژووی کورد لە دواکەوتن بەرەو پێشکەوتن (شکست بۆ سەرکەوتن) بێت، بەڵکو دەبینین سەرەتاکانی ئەم مێژووە بریتی دەبێ لە پێشکەوتنێکی ڕەها و کۆتاییەکانیشی – کەم تا زۆر – دواکەوتنێکی ئەو پێشکەوتنەی پێشووتر دەخاتەڕوو. بۆ ئەوی مێژوونووس پێنج دەسەڵاتداریتیە یەکەمینەکە، بەرجەستەی دابڕانێکی گەورە دەکەن لەنێو مێژووی کورردیدا؛ دابڕان لەنێوان بێ توانایی لە دروستکردنی دەوڵەتێکی بەهێز و دامەزراندنی قەوارەی بەرفرە و سەربەخۆ (2001: 58-59). بێگومان لە پشت ئەو لۆژیکەی شەرەفخانیشەوە، شتێک دەبینرێ کە ئەویش مەیلە بۆ ئەفسانەزایی بە دەوری مێژووی ڕەگەزەوە، وەک بەشێک لە پرۆسەی وێناکردنی دەسەڵاتدرایتی ئەم ڕەگەزە لەنێو مێژوودا. ئەفسانەسازیی لەبارەی ڕادەی سەربەخۆبوون، لەسەر بنەمای قوڵایی زەمەنی (میرنشین و دەوڵەتانی دەستەی یەکەم)، کە ئەم قوڵاییە بە ئەفسانەی دەکات. لەگەڵ ڕابردوویەکی نزیک (میرنشینانی دەستەی دووەم و سێیەم بە تایبەت)، کە لەبەر ئامادەبوونی بکەرەکان لە ئێستادا و ژیان لەنێو ڕووداوەکانیدا، کەمتر "هەست" بە ڕادەی سەربەخۆبوونەکەیان دەکرێ.

دواجار، ئەوەی لە قۆناغبەندییەکەدا جێگەی سەرنج بێ، ئەزموونی فەرمانڕەوایی بنەماڵەی شەرەفخان خۆیەتی لە بەدلیس. ئەو تەواوی بەشی چوارەمی کتێبەکەی بۆ باسی مێژووی ئەوێ تەرخانکردووە و مێژوو نووسین لە هی گشتەوە دەگوازرێتەوە بۆ هی لۆکاڵ. خۆ ئەگەر بڕیارە شەرەفنامە مێژووی هەموو کورد بێ، ئەوا تەرخانکردنی ئەو بەشە بە بەدلیس، هەم لەنگییەک دەخاتە نێو ئەم پێناسەی کتێبەکە، هەمیش بە گشتی مێتۆدەکەی ئەو لە نووسینەوەی مێژوو دەخاتە قەیرانەوە. بەڵام کە ئەو پارە لێدان و ناوهێنان لە وتاری ئایینی دەکاتە پێوەر بۆ جویکردنەوەی پێگەی میرنشین و دەوڵەتان لە یەکتر، هەر خۆیشی جەخت لەسەر هەمان ئەو تایبەتمەندییانەی میرنشینەکەی دەکاتەوە (2001: 614، 623)، ئەوا لە کرۆکدا میرنشینەکە هاوشان دەبێ لەگەڵ – لایەنی کەم – ئەوانەی دەستەی دووەم؛ قەوارە کوردییە سەربەخۆکان. کاتێک مێژووش ناتوانێ لە دەرەوەی دەسەڵاتداریتی کاراییەکی دی ببینێ، ئاسایی دەبێ ئەگەر ئەزموونی تایبەتی دەسەڵاتداریتی مێژوونووس و بنەماڵەکەی، بەشێکی سەرەکی لە تۆمارکردن بەر بکەوێ. وەک جۆرێک لە گشتگیرکردنی تایبەتمەندەوە؛ گشتگیرکردنی ئەو زانیارییە زۆرەی ئەو لەبارەی میرنشینەکەی خۆی هەیەتی، وەک نموونەیەکی تایبەت بۆ تەواوی ئەو قەوارە و دەسەڵاتدارێتییە کوردییانەی، لەبەر کەمی زانیاری، بە کورتی لە پێگە مێژووییەکەیان دواوە.

تەوەرەی دووەم: ناسنامە و گێڕانەوەی ڕەهەندەکانی بە پێی شەرەفنامە

کاتێک شەرەفخان بڕیاری نووسینەوەی مێژووی میر و خانەدانانی کورد دەدات، خۆی لەبەردەم گرووپێکی ئیتنی دەبینێتەوە، کە ئەوی لە تێگەیشتنی بۆ مێژوو بەوە گەیاندوە دەبێ لە دەستپێکی نووسینەکەیدا بیناسێنێ، بۆیە ئەو لەو یەکەم هەنگاوەیدا ڕووبەڕووی پرۆسەی دیاریکردن و دەرخستنی دوورابیەکانی ناسنامەکەی دەبێتەوە.

بەشێوەیەکی گشتی نووسینەوەی مێژووی ڕەگەزی جۆرێکە لە "خۆدەستنیشانکردن"ی ناسنامە. ئەمەش لەبەرامبەر بەو دەستنیشانکردن و مەرزانەی "ئەوانیتر"ی خودان کولتوورێکی کەڵەکەبووی مێژوونووسیی ئەم گرۆ خەڵکەیان تێدا ناسیوە. بۆیە ئەوی مێژوونووس دەخوازێ "دەرکەوتە کردەکییەکانی ناسنامە" باس بکات، کە لە ئاکامی بوونیان لەنێو مێژووی بەر لە شەرەفخان و لە ئێستای ئەودا شێوەگیر دەبوو، ئیدی مێژوونووسینیش ڕەنگدانەوەی درک کردنە بەو پرۆسەیە.

بێگومان پرسی ناسنامە ئەوکاتە دەکرێ کە گرفتێک هەبێ وابکات هەڵگرانی ناسنامەکە بگەڕێنەوە سەری و بەرجەستەبوونی دوورابیەکانی بە پێویست بزانن، بۆ خۆبینین لەنێو جیهاندا. بەڵام ئەگەر ئەو بەرجەستەکردنە ئاسان نەبوو و بەشی زۆری ئەو دوورابیانە نادیار بوون، ئەو کاتە هەنگاوی یەکەمی پرسەکە – بۆ ئەو کەسەی بە ئاگایە – دۆزینەوە و کەشفکردنی ئەو دوورابیانەن. شەرەفخان ڕێک خۆی لەم حاڵەتەدا بینیوەتەوە. ئەو ڕایدەگەیەنێ، کە لەبەرئەوەی مێژووی میر و فەرمانڕەوایانی کورد نەنووسراوەتەوە، بۆیە بڕیاردەدات بە گەڕانەوە بۆ سەرچاوە مێژووییەکانی فارس و ئەوەی لە پیرە پیاوانی ڕاستگۆی بیستووە، ئەم مێژوە بنووسێتەوە، تاوەکو: "سەربوردەی بنەماڵە ڕەسەنە مەزنەکانی کوردستان لە پشت پەردەی بێدەنگیدا نەمێنێتەوە" (2001: 36).

قۆناغی پێگەیشتنی ئەو، قۆناغی بەریەککەوتنی ناسنامەکان بوو، بەتایبەت ناسنامە سیاسی و ئایینی و تارادەیەک ئیتنییەکان، کە لە ئاکامی ململانێی گەرماوگەرمی نێوان هەر دوو هێزی عوسمانی و سەفەوییدا هاتبووە کایەوە و ڕەنگدانەوەی بەرچاوی بەسەر پرۆسەی نووسینەوەی مێژوودا هەبووە، بەتایبەت لە بەرەی سەفەوییەکاندا (اشپولر و دیگران، 1380 ه.ش:163-177). ئەمەش ڕاستەوخۆ کاریگەری بەسەر ئەو ڕووتەختە جوگرافییەشەوە هەبوو، کە شەرەفخانی پێوە گرێدرابوو. کاتێکیش گوزارشتکردن لە

ناسنامە لە ئاکامی پەیوەست بوون بە ئەویتر و ڕەنگدانەوەی هەڵوێست و جۆری پەیوەند بێ لەگەڵیدا، ئەوا وا لەو کەسە دەکات دەرکەوتە زەمەنییەکانی بنووسێتەوە.

لێرەوە شەرەفخان لە یەکەم هەنگاوی گێڕانەوەی مێژوودا، دەست بە ناساندن دەکات. هەوڵدەدات، لەگەڵ ئەو جیاوازی و پارچە پارچەییەی ئەم گروپە ئێتنییە لەخۆی گرتووە ڕەگەزە پێکهێنەرەکانی ناسنامەکەیان دیاری بکات، کە وەک پێشتر گوتمان بە کۆیان "کوردبوون" پێکدێنن. ئەمە وادەکات ئەرکی مێژوونووسین دامەزراندنی ئەو بوونە بێ لە ئێستای مێژوونووسدا، بەمەش لەلای وی "هەبوون لەناو مێژوو" لە دەروازەی کوردەوە دەناسرێ. ئیدی ئەمە بوونێکی مەرجدارە و سەربەخۆ نییە، بەڵکو جۆرێکە لە بزاوت و بەردەوامیی و ڕێگە خۆشکەرە بۆ مێژووی میر و خانەدانانی کورد (دەسەڵاتداریتی وەک بابەتی سەرەکی مێژوو لای شەرەفخان). لەو مێژووەدا ئەوە ڕووندەبێتەوە، کە چەندە ناسنامەکە بەهێز بووە و لەلایەن ئەو بکەرە مێژووییانە نوێندراوە، یانیش لاواز بووە و سانا بووە، بەپێی ڕەوش و بە پشت بەستن بە دراوەکانی دەوروبەر، دەستی لێ هەڵبگیری یان ڕاڤەی تری بۆ بکرێ.

لەم ڕوانگەیەوە هەر سەرەدەرییەک لەگەڵ ڕەگەزە پێکهێنەرەکانی کوردبوون، لە گوتاری مێژوویی شەرەفخاندا، لەو پرسەوە سەرچاوە دەگرێ کە چەندە "تایبەتمەندییەکان"ی ئەو ڕەگەزانە بەرجەستە بوونە، چ لەلایەن هەڵگرانی ناسنامەکە (کوردەکان) بووبێ، یان ئەوانیتری بینەر و زۆربەی کات ململانێکار لەگەڵیاندا؟ خۆ ناسنامەی مێژووییش لەو ئاستەی ئێتنیمادا، دەخوازێ ئەم ڕەگەزانە بەرجەستە بکات کە لەبەردەم گۆڕانە مێژووییەکان قەوارە ئێتنییەکە دەپارێزن و وادەکەن لەنێو مێژوودا پێگەی بمێنێ. ئەگەر مێژوونووسێکیش لەو زەمەنەدا دەربکەوێت، هەوڵدەدات لە چوارچێوەی کۆمەڵێک حەکایەت ناسنامەیەکی گێڕانەوەیی بە ڕەگەزەکان ببەخشێ. ئیدی حەکایەت لەبارەی بنەچە، سروشتی کۆمەڵایەتی، جۆری دەسەڵاتداریتی و بەشداری شارستانییانەی ئەم جڤاکە و...هتد دەگێڕێتەوە. وەک ئەوەی پرۆسەی گێڕانەوە ئامرازی بەردەستی ئەو بێ لە دەرخستنی ناسنامە. شەرەفخانیش وەک کەمێکی تر دەبینین ڕێک ئەم کارە دەکات.

1. ڕەهەندی جوگرافی

ئەگەر بڕیارە شەرەفخان مێژوو بنووسێتەوە، ئەوا وەک پەیڕەوێک لە میتۆدی باوی مێژوونووسیی، دەبوا دەستنیشانی ئەو ڕووتەختەی بکردایە کە ڕووداوەکانی تێدا لەدایک دەبن. واتا دیاریکردنی ئەوەی پێی دەگوترێ "جیۆمێژوو" و بریتییە لەو پانتاییە

جوگرافییەی کارا مێژووییەکان (کە لای شەرەفخان بنەماڵە ڕەسەنەکانی کوردستانن) (2001: 36) ، ڕەوتی ڕووداو ئاڕاستە دەکەن. بۆیە ئەو هەر لە پێشەکییەکەیدا هەم سنووری ئەو پانتاییە و هەمیش پێگەی لەنێو هەرێمەکان – بەپێی دابەشکردنی زانستی کلاسیکی جوگرافیا بۆ جیهان بەسەر حەوت هەرێم – دیاری دەکات: دەستپێکی ولایەتی کوردستان لە کەناری دەریای هورمز (کەنداوی فارسی)یەوەیە، کە دەکەوێتە کەناری دەریای هیندییەوە. لەوێشەوە بە هێڵێکی ستوونی درێژ دەبێتەوە تا لە ویلایەتی مەلاتییە و مەرەش کۆتایی دێت. لە باکووری ئەم هێڵەش ولایەتی فارس و عیراقی عەجەمی و ئەرمەنی بچووک و ئەرمەنی گەورە هەیە، لە باشووریش عیراقی عەرەب و موسڵ و دیاربەکرە (2001: 50-51).

لەلای ئەم مێژوونووسە، ئەو پانتاییە جوگرافییە مانایەکی ئیتنی هەیە و تاڕادەیەکی زۆر پەیوەستە بە کوردبوونەوە، تەنانەت جوگرافیا درێژکراوە و بەرجەستەکاری ئەو بوونەیە. هەر بۆیە، کە ئاماژە بۆ هەبوونی کورد لە دەرەوەی کوردستان وەک تەواوکەرێکی بوونیان دەبێ لە ناو پانتاییەکە. چونکە ئەو مێژووەی ئەو پلانی گێڕانەوەی داڕشتوە مێژووی نیشتمانێکە نەک میرنشینێک، هۆزێک یان تیرەیەک بە تەنیا. ئەمەش دەربازبوونە لەو یادەوەرییەی تا ساتەوەختی ئەو، ئەوانیتر لە سەرەدەریان لەگەڵ مێژوودا کاریان پێ دەکرد. ئەو دەخوازێ لە دووتوێی یادەوەرییەکی هەمەگیرەوە زەوی ببینێ، بۆیە مێژوو لەلای ئەو مێژووی هەموو ئەمانەیە (بنەماڵە، تیرە، هۆز، میرنشین، دەوڵەت) لە نیشتمانێکدا.

لێرەوە ئەوەی شەرەفخان کردی بە نیشتمانیکردنی مێژوویەکی بێ ڕووتەخت بوو. بەجۆرێک کە وای لێ دێ ڕەوتی مێژوو ڕەوتی نیشتمانێک بێت لەنێو زەمەندا و هەر ئەو نیشتیمانەش قەدەری مێژووەکە بێت. ئەمە بۆچوونی پسپۆڕی بواری شەرەفنامە، ڤاسیلییڤایە (چەند نووسەرێک، 2005: 269)، کە هەر ئەوەندە ناڵێت، بەڵکو وایدەبینێ نیشتمان لە زەینی شەرەفخاندا ئەبەدییە و لەسەرووی شوێنکاتەوەیە. ئیدی ئەم هەبووە ئەبەدیەش دەبێ مێژوویەکی هەبێ بنووسرێتەوە تا بەهۆیەوە ئەبەدیبوونەکەی بەیانبکرێ و "بگێڕدرێتەوە"، یان بابڵێین زانینێک هەبێ کە مێژووەکەی بیگێڕێتەوە، چونکە ئەوە گێڕانەوەیە لەئێستای مێژوونووسدا ئەبەدیەتی گێڕدراوە دەسەلمێنێ و ناسنامەیەکی ڕوونی پێ دەدات. ئەگەر ئەو "زەمین"ش هەیە، ئەوا مێژوویەکیش هەیە، کە دەبێ – وەک ئاکامێکی هەبوونی "زەمینە – نیشتمان" – سنووربەندی بکات. بۆیە کاراترین بکەری

مێژووییش هەر ئەوەیاندەبێ، کە لەو زەمینەیەدا خۆی نواندوە (چەند نووسەرێک، 2005: 273، 279).

بێگومان بە نیشتیمانیکردنی مێژوو، سنووری بۆ تێگەیشتنی پەیوەندی نێوان جوگرافیا و مێژوو داناوە، لایەنی کەم بەو چەشنەی لە کولتووری مێژوونووسیی ئیسلامیدا هەبوو. ئیدی قسەکردنی شەرەفخان لەسەر جوگرافیای کوردستان، بە مانای لێکدانەوەی ڕووداوەکان بەپێی ئەم کایەیە نییە و نەیوستووە کاریگەری دیاردە سروشتییەکان بەسەر کەسێتی کوردی بخاتەڕوو. ئەگەرچی دیاریکردنی شوێنی وڵاتەکە بەپێی دابەشکردنی کلاسیکی جیهان بۆ سەر هەرێمەکان (2001: 61)، ڕێگەخۆشکەرە بۆ لێکدانەوەی ئاوا. بەتایبەت کە بیرۆکەی حەوت هەرێمیی زۆرجار خراوەتە خزمەت ئەو لێکدانەوەی مێژوو. تەنانەت بۆ خوێندنەوەی کارایی مێژوویی کوردیش بەکارهێنراوە، وەک لای ئیبن خەلدون (م. 808ک/1406ز) دەبینرێ (1981: 65). بەڵام ئەم تێگەیشتنە لە ڕۆڵی جوگرافیا لە دەرەوەی بیرکردنەوەی مێژوونووسەکەی ئێمە ماوەتەوە. لای ئەو زەوی ئەو ڕووتەختەیە کە ئەم گرووپەی مێژووی دەنووسێتەوە لەسەری دەژی و کارایی مێژوویی خۆی تێدا دەنوێنێ و مەبەست لە باسکردنی بەرجەستەکردنی سنووری بڵاوبوونەوەی ئەم گرووپەیە. واتا بەشێکی ئەو ناسنامەیەیە کە کوردی پێ دەناسرێ. تەنیا ئەوە نەبێ سەختی سروشتی کوردستان وای کردوە کوردەکان – بە بەراورد لەگەڵ میللەتانی تر – بەردەوام خەریکی دابینکردنی بژێوی ژیانیان بن. ئەمەش، لەلایەک وای کردوە ڕازی بن بەوەی لە بەردەستدایە و کەمتر ویستی ڕووبەڕووبوونەوەی سروشتیان تێدا بێ، لەلایەکی تریش بەربەست بووە لەبەردەم هەر هێزێک هەوڵیدابێ خۆیان و وڵاتەکەیان کۆنترۆڵ بکات. بۆیە بەردەوام ئازاد، بەڵام دوورەپەرێز و بێ کاریگەر بەسەر ڕووداوی مێژوویی، ماونەتەوە. (2001: 60).

2. ڕەهەندی ڕەگەزیی

ڕەهەندی هەرە سەرەکی ناسنامە لای شەرەفخان ڕەسەنی کوردە، ئەو دەستپێکەی ڕەوایەتی بە هەبوونی ئێستای ئەوان دەبەخشێ. لێرەدا ئەو هانای بردۆتە بەر کۆمەڵێک ئەفسانە کە لە کولتووری مێژوونووسی ناوچەکە، لەبارەی ئەم ڕەسەنە باو بووە. وەک بۆ نموونە گرێدانی ڕەسەنی کورد بە ئەفسانەی ئەژدیهاکەوە، کە تیایدا کورد وەک پاشماوەی ئەوانەی لە دەستی ئەژدیهاک ڕزگار بوونە باسیان لێوە دەکرێ. بێگومان ئەم

ڕیوایەتەش، لە ڕووی مێژووییەوە، پتر بە کولتووری فارسەوە پەیوەستە. هەرچەندە ڕەنگە ئەستەم بێت بتوانین کاتی بەئەفسانەکردنی ئەژدیهاک لە کولتووری فارسیدا دیاری بکەین، لەگەڵ ئەوەشدا ئەوەی زانراوە خەیاڵدانی فارسی لایەنی کەم لە سەدەی پێنجەمی زایینیەوە بەو ئاراستەیەوە وێنای ئەم کەسایەتییە میتۆلۆژییەی کردوە. گرێدانی ڕەسەنی کوردیش بەم ئەفسانەیەوە زێتر لە سەدە ناوەنجیەکانەوە گەلاڵە دەبێت و دەبێتە بەشێکی کولتووری هیستۆریۆگرافیای ئیسلامیی بەگشتی. فارسەکانیش وەک دامەزرێنەرێکی هەرە کارای ئەم کولتوورە، لە زوویەکەوە داکۆکیان لە ڕەسەنی فارسییانەی داستانەکە کردوە و نکۆڵیان لە ناوەڕۆکەکەی نەکردوە و ڕەگەزە ئەفسانەییەکەشیان وەک ڕاستییەکی مێژوویی بینیوە (المسعودی، 2004: 129/2). بۆیەشە تەواوی ئەو ئەفسانەیە وەک بەشێکی مێژووی فارس دەمێنێتەوە و لەلای مێژوونووسانی پێش و هاوسەردەمی شەرەفخان، وەک گێڕانەوەی سەرەکی ڕاڤەکردنی بنەچەی کوردان خراوەتەڕوو (میرخواند، 1375 ه. ش: 111/1؛ سروری، 1341ه. ش: 1038؛ ابن خلف تبریزی، 1344 ه. ش: 1615/3 -1616).

بەهەمان شێوە بەسەرهاتی ڕەسەنی جنۆکەیی کوردیش، هەر لە سەدەکانی ناوەرستدا برەوی سەندوە و ئاکامێکی قەبوڵکردنی زانینی مێژوویی عەرەبی ئیسلامیی بووە بۆ ئەو کولتوورە زارەکی و نووسراوە دەوڵەمەندە، بەڵام میتۆلۆجییەی، جولەکە و مەسیحییەکان، کە وەک بەشێک لە دەقی ئایینی و یادەوەری مێژووییان کاریان پێدەکرد و پێی دەگوترێ "الاسرائیلیات". گەڕانەوە بۆ ئەم کولتوورەش، هەوڵێک بوو بۆ بەرهەمهێنانی تێگەیشتنێکی گشتگیر لە پانتایی ئیسلامییدا؛ هەم بۆ دەقی ئایینی بنەڕەتی (کە قورئانە)، هەمیش بۆ ئەو ڕووداو و بەسەرهاتانەی پەیوەست بوون بەو کولتوورە، کە بە کورتی و نادیارییەوە لەنێو ئایینە تازەکەدا خرابوونەڕوو (Lewis & Holt، 1962)، لەوانەش چیرۆکی سلێمان و جنۆکەکانی.

بەڕای ئێمە ئەو گێڕانەوە ئەفسانەییانەی لە قۆناغێکی زووی سەدەکانی ناوەڕاستەوە لەمەڕ ڕەسەنی کوردان لەنێو کولتووری مێژوونووسیی ناوچەکە بەگشتی باو دەبێ، پەیوەستە بە سیستەمی پەیوەندی ئەوانیتر - کە خودان یادەوەری مێژوویی نووسراون - بە کوردەوە و لەچوارچێوەی وێناکردنی "سەنتەر" بۆ "کەنار" مانای گێڕانەوەیی خۆی دەبێ؛ سەنتەرێک کە هەژموونێکی سیاسی و کولتووری هەبووە و توانای بەرهەمهێنانی مەعریفەی مێژوویی هەبووە، لەگەڵ کەنارێک کە پەراوێزخراوە و بۆتە بابەتێک بۆ ئەو مەعریفەیە و وێناکانی بۆ دەکرێن بە ناسنامە. ئەمە پرۆسەیەکی

دەسەڵاتییانەیە کە تیایدا گێڕانەوەکان، لە پشت ڕووپۆشە ئەفسانەییەکانیانەوە، مەبەستیانە جەخت لەسەر سروشتی "چیانشینی" و "ناشارستانی" کوردان بکەنەوە (لشکری، 2004: 89-93). ئەمە بۆ سەلماندنی جیاوازبوونیان و بەخشینی بەهایەکیش بووە بەو شوناسەی سەنتەرەکە بۆ خۆی، لەڕێگەی یادەوەری مێژووییەوە دەینەخشێنێ. ئیدی لەم گێڕانەوانە ناسنامەی کوردان مەبەستێک نییە لەخۆیدا، ئەوەندەی ڕەوایەتی بەخشینە بە وێناکردنێک بەو شێوەیەی بۆ سەنتەر گونجاوە و ڕەنگدانەوەی پەیوەندییە هەنووکەییەکانیەتی بەو خەڵکە.

به گەڕانەوە بۆ شەرەفخان، دەڵێین قەبوڵکردنی بەسەرهاتەکان لەلای ئەو بێ خوێندنەوەی ئەو پاشخانەی تێیدا دەرکەوتوون، بەمانای ڕازیبوون بەو وێنایانەی "ئەویتر" لەسەر کورد دێت و بەگەڕخستنیانە لە کردەی ناسین بەگشتی. ئەمەش ئاکامی کاری مێژوونووسێکە، دەیویست لە هەڵبژاردنی بابەتەکەیدا ڕچەشکێن بێت. بەڵام وەک گوتمان بۆ بینینی وردی ڕەهەندەکانی ناسنامەکە، پێویستی بەوە دەبێ بچێتەوە سەر وێناکانی ئەوانیتر کە بۆتە بەشێک لە کولتووری مێژووییان، چونکە دەزانێ و ڕایدەگەیەنێ سەرچاوەی نووسراوی تایبەت بە مێژووی کوردی لەبەردەستدا نییە (2001: 36). هەربۆیەشە لە باسی ڕەسەنی کوردان دووچاری قەیرانی ناسینەوەی ڕاستیی مێژوویی دەبێتەوە. بەتایبەت لە گەڵاڵەکردنی تێگەیشتنێک لەبارەی ئەو ڕەهەندەی تەواو پەیوەستە بە زانیاری نێو ئەو کولتوورانە و لەسەر دەقی نووسراوی ئەوانەوە دامەزراوە و کەمتر مێژووی زارەکی و بینینەکانی خۆی بەهانایەوە دێن، لە خوێندنەوە و دەرخستنی بونیادە گێردراوەکەی، کە ئەویش ڕەهەندی ڕەگەزی - ئیتنی ناسنامەی کوردە. بۆیە ئەوێکی پەروەردەی نێو کولتووری مێژوویی ئەوان، دەکەوێتە ژێر کاریگەری تێزەکانیانەوە و ناتوانێ لەو بازنەی بیرکردنەوەیان دەربازی ببێ، کە ڕەسەنی کوردیان تێدا جێکردۆتەوە. جێکردنەوەیەک کە پەیوەست بووە بە لاوازی دراوە مێژووییەکان بەگشتی و ئاوێتە بوونی ڕاستی و ئەفسانە لە بەرهەمهێنانی مەعریفەی مێژوویی و پابەندبوون بە کۆمەڵێک بڕیاری پێشینە (کۆمەڵایەتی، سیاسی، ئایینی)، لە بینینی ئەم ڕەگەزە مرۆییە.

هێنانەوەی ئەم جۆرە گێڕانەوانە، لە ڕووکەشدا لاوازی شەرەفخان لە دەرچوون لە کولتوورە باوەکەی ئەوانیتری خودان هەژموونی ڕۆشنبیری نیشان دەدات. بەڵام لە کرۆکدا ڕەنگدانەوەی لاوازی بەڵگە نەبوونی و شێوەگیر نەبوونی ئەو کایە مەعریفییەیە لە ئاستی نووسین لە پانتایی کوردیدا. بەمەش کەڵەکەبوونێک لەو مەعریفەیە لە ئارادا نەبووە و گێڕانەوەی کوردی لەبارەی ڕەچەڵەکیان، کە بەرهەمی ئەقڵییەتی خۆیان بێت و

گوزارشت لە خۆناسینی ئەوان بکات، جا ئەفسانەییانە لە ئاستی زارەکی مابێتەوە یان لەناو کۆی مێژوویەکی نووسراوەوە جێی کرابێتەوە، کەم بووە. ئەگەر هەشبووبێ یادەوەری دەستەجەمی لەبەردەم دەسەڵاتی زەمەن، نەیتوانیوە بەردەوامێتی پێبدات و بیگەیەنێتە دەست شەرەفخان.

لێرەوە پرسی بنەڕەتی ئەوە دەبێ: ئاخۆ نەدەکرا شەرەفخان ئەم گێڕانەوانەی پشتگوێ خستبایە و بێ باسکردنی بنەچەی کورد، بچووبایەتە ناو بابەتە مێژووییەکانەوە؟ وەڵامی پرسیارەکە هەر زوو بە نەخێر دەدەینەوە، چونکە ئێمەش لەگەڵ ئەو بۆچوونەی توێژەرانی بواری گروپە ئیتنییەکان هاوڕاین، کە پێیان وایە باسکردنی بنەچە بابەتێک نییە لەلایەن ئەو گروپانە – لایەنی کەم دەستەبژێرەکەیان - وەلابنرێ، چونکە گێڕانەوەی حەکایەتە ئەفسانەییەکان لەبارەی ڕەسەن و بنەچەی هاوبەش خەمێکی سەرەکییە لە دەستنیشانکردنی ناسنامەی گروپەکە (Dawod, 2008: 79–88). خۆ دەشێ بەشێکی زۆری وەڵامی پرسیارەکە، لەنێو ئەو فەزا مێژوو نووسییەشدا ببینینەوە، کە شەرەفخانی مێژوونووسی تێدا پێگەیشتووە. دیارە کە مەبەستمان مێژوونووسیی ئیسلامییە؛ لەوێدا "علم الانساب – ڕەگەزناسی" وەک پێویستییەکی شەرعیی – ئایینی سەرەدەری لەگەڵدا کراوە و بۆتە پێداویستیەکی دەسەڵاتییانە، تەنانەت لەچوارچێوەی جڤاکی ئیسلامیدا ڕەگەزناسی بۆ دابینکردنی پێداویستییە ڕەمزییەکانی ئەو ململانێیەش بووە، کە لەنێوان گرۆیە ئیتنی و ئایینیەکاندا ڕوویانداوە (Khalidi, 1996 :61-49). بۆیە بنەچە دەبێتە ئەو سەرمایە ڕەمزیەی، ئەم گرۆیانە لە بەردەم ئەویتردا هانای بۆ دەبەن و بەکاری دەهێنن. ئیدی پشتگوێ خستنی ئەو گێڕانەوانە، لەگەڵ نەبوونی گێڕانەوەیەکی تر لە جێگەی ئەوان بێبەشکردنی کوردانە لەو سەرمایەی کاریگەری بەسەر پەیوەندیان بە دەوروبەرەکەیان هەیە. ئەگەرچی گێڕانەوەکان هی ئەو دەوروبەرە خۆیەتی، بەڵام خۆ جەختکردنەوەیەکە لەسەر هەبوونی بنچەیەکی دێرین و ناسراو. بەمەش ئەو ڕەگەزناسییە خۆی دەبێتە مەبەستی مێژوونووس نەک ماقوڵیەتی گێڕانەوەکە و گونجان یان نەگونجانی لەگەڵ ڕاستی مێژوویی، بەو مانایەی لە ئێستادا پێی دەدرێ.

دواجار نابێ ئەو تاکە ڕاڤەکردنەی ناوی کوردیشمان لە بیر بچێ، کە لەنێو شەرەفنامەدا یاداشت کراوە و بۆنی نێوخۆیی بوونی لێدێت، دیارە مەبەستمان ئەوەیانە کە دەڵێ سەرچاوەی ناوی کورد "گورد"ە و ئاماژەیە بۆ ئازایەتی و جەربەزەیی میللەتەکە (2001: 49). ئەوەی لەم گێڕانەوەیەش جێگەی سەرنج بێت ئەوەیە، کە ناوەکە بە هیچ ڕووداوێکی مێژووییەوە پەیوەست نەکراوە. بە هەمان شێوە جگە لە شەرەفنامە لە سەرچاوەی تردا

بەرچاو ناکەوێ. ئەو گێڕانەوەیە ئەوەندەی جەخت لەسەر ڕەهەندی کۆمەڵایەتی ناسنامەی کوردان دەکاتەوە، ئەوەندە کاری لەسەر مێژوو خۆی نەکردوە، بۆ دۆزینەوە یاخود بەستنەوەی بە کەس یان ڕووداوێکەوە تا ڕەوایەتی ئێستایەکییان هەبێ. بەڵام خۆ ئەو ڕاڤەیەی ناوی کورد لەگەڵ تێگەیشتنی یادەوەری دەستەجەمعی بۆ ڕەسەنێتی دەگونجێ، تا ئەوکاتەی ئەوان لەنێو مێژوودا بمێننەوە و پەیوەست بن بەو سروشتە کۆمەڵایەتییەی تیایدا ئازایەتی بۆتە یەک لە ناونیشانەکانیان، ئەوا دەشێ گێڕانەوە بەبێ هەبوونی پاشخانی مێژوویی نووسراو و تۆکمە، بمێنێتەوە و بەرهەمبهێنرێتەوە. بەڵام بێ ئەوەی بتوانێ – وەک بینیمان – گێڕانەوەکانی ئەوانیتر وەلابنێ و لە گوتاری مێژوویی کورداندا بیانسڕێتەوە.

لەڕاستیدا گێڕانەوەکانی ئەو لێرە بەدواوە، تا سەرهەڵدانی مێژوونووسیی هاوچەرخی کوردی، دەبێتە پاشخانی باوەڕپێکراوی نێو یادەوەری کوردی و لەلایەن دەستەبژێرەکەیەوە، ئەو کاتەی دەخوازن مێژوو بنووسنەوە، بەرجەستەی دەکەنەوە. وەک لەلای هەندێک لە مێژوونووسانی قوتابخانەی ئەردەڵان دەردەکەوێ، کە لە ناساندنی کورددا تەواو پابەندی چوارچێوە شەرەفنامەییەکەن (بۆ نموونە بڕوانە: خسرو بن محمد، 2536: 3؛ سنندجی، 2006: 48).

هەر ئەمەشە وا داکات ئەوی مێژوونووس، بەدوای پەیوەندییە دیار و نادیارەکانی نێو دەسەڵاتدارێتییە کوردییەکاندا بگەڕێت؛ ڕەسەنی هاوبەشیان دەگێڕێتەوە، بەپێی نواندنی دەسەڵات ڕیزبەندیان دەکات. لە پشت ئەمانەشدا بە دوای ئەو پەیوەندییەدا دەگەڕێ، کە وا دەکات مێژووی تەواوکاریی نێوانیان ماقوڵیەتی هەبێ، ئەویش بریتییە لە "کوردبوون" ، وەک ناسنامەیەکی هەمەگیر بۆیان. بەڵام خۆ ئەو پەیوەندییە ئەوەندە دیار نییە تا مێژوونووس بتوانێ مێژوویەکی "یەککرتوو" و "زنجیرەبەند" ی بنووسێتەوە. ئەوەندەی سەرەدەری لەگەڵ چەند خەسڵەت و تایبەتمەندییەک دەکات، کە بە دەگمەن نەبێ مێژووەکەیان لێ دروست نابێ. گەڕان بەدوای خانەدانانی کورد لەنێو مێژوودا، گەڕانە بەدوای جیاوازبوونیان لە ئەوانیتر. گەڕانە بەدوای "کوردبوون"یان، وەک حاڵەتێکی سروشتی - کۆمەڵایەتی نەک سیاسی. لێرەوە خەسڵەت و تایبەتمەندییە کوردییەکان مانا وەردەگرن؛ ئازایەتی لەڕادەبەدەر، کە بەڵگە لەسەری کردەوەی پاڵەوانە ئەفسانەییەکانە، تا ئاستێک کە لە خراپەکاریش بەکار دەهێنرێ "ڕێگریی" (2001: 51). هەروەها توندوتیژی و خۆخۆریی و ململانێی نێوخۆیی بەردەوام، کە ڕێگر بووە لە بەردەم دروستکردنی قەوارەی سیاسی گەورە، لە چەند حاڵەتێکی دەگمەن نەبێ. تاکە سوودێکی

ئەم کەسێتییەی کورد ئەوە بووە کە ملکەچییان نەزانیوە. نەک هەر تەنیا بۆ یەکتر، بەڵکو زلهێزەکانیش نایتوانیوە وڵاتەکەیان کۆنترۆڵ بکەن و بەردەوام بە سەربەخۆیی ماونەتەوە (2001: 57-60).

3. لە هاوڕەسەنییەوە بۆ فرەڕەسەنی

پرسی گەڕان بەدوای ڕەسەن و بنەچە، بە گێرانەوەی حەکایەتەکانی ڕەسەنی کورد کۆتایی نایەت. بەڵکو ئەمە پرسێکی بنەڕەتییە لە تەواوی کتێبەکەدا؛ لە سەرەتای باسکردنی هەر میرنشینێک ڕووبەڕووی دەبینەوە. ئەگەر لە دیباجەی کتێبەکە لەبەردەم ڕەسەنێکی گشتی تەواوی کورداندا بووین، ئەوە لێرە بەدواوە کار لەسەر ڕەسەن و ناسنامەی تایبەت بە هەریەک لە قەوارە سیاسییەکان کراوە. بەڵام ئەوەی لێرەوە جێگەی سەرنج دەبێ ئەوەیە، کە بنەماڵە فەرمانڕەواکان پابەند نین بەو بنەچە گشتییە هاوبەشەی مێژوونووس لە دیباجەکەدا هێناویێتیەوە... لێرەدا وادێتە پێشچاو شەرەفخان کەوتۆتە نێو دژایەتییەکی گەورەوە، کە بریتییە لە نەگونجانی ڕەسەنی گشتی کورد لەگەڵ ڕەسەنی بنەماڵە فەرمانڕەواکان. ئەگەر – بۆ نموونە - هەموو کورد لە پاشماوەی ئەوانە بن، کە لە ترسی ئەژدەهاک چوونەتە چیاکان، ئەی چۆنە هێندێکیان بە ڕەچەڵەک عەرەب و هێندێکیش فارس و چەندانێکیش ڕەسەنی کوردانەیان هەیە؟ ئەمە وای کردوە وا زەن بکەین مێژووی نووسراو ماقولیەتی تێدا نییە و هیچ پێکبەستێک لەنێوان ئەلقەکانی نییە و تەواوی مێژووەکە وەک کۆکردنەوەی لێک دژەکان بێتە بەرچاو.

هەرچۆنێک بێت، بە بۆچوونی ئێمە، ئەو دژایەتییەی نێوان ڕەچەڵەکی گشتی و ڕەچەڵەکی تایبەتی، ئەو کاتە نامێنێت کە بزانین ئەوەی مێژوونووس دەخوازێ بیخاتەڕوو مێژوویەک نیە کە دەبێ ڕووداوەکانی ناوی تەواوکەری یەکتر بن. ئەوەندەی مێژووییەکە بەردەوامێتی هەیە، وەک دواتر پتر شی دەکەینەوە. هەروەها، لە مێژووی ئاوادا، ئەو بابەتە سەرەکییەی مێژوو نووس دەخوازێ باسی بکات، هەبوونی ڕەسەن و ڕەچەڵەکێکە وەک خاڵی دەستپێک و هەرە بنەڕەتی لە گوتاری مێژوویدا. نەک گەڕان بەدوای ماقوڵیەتی ئەم دەستپێکە و گونجاندنی لەگەڵ ڕاستییە مێژووییەکان. بەدەستەواژەیەکی دی، هەبوونی حەکایەتێک کە بگێڕدرێتەوە مەبەستی مێژووە، جا ئەم حەکایەتە ئەفسانەیی بێت یان ڕاستی، دژیەک بێت لەگەڵ ئەفسانە و حەکایەتی ڕەسەنی یەکەمین یان نا.

بنەچە و ڕەسەنی هاوبەش جەخت کردنەوە بوو لەسەر تایبەتمەندیی ئەم گروپە ئیتنییە، لە بەرامبەر بە ئەویتردا. کەچی بنەچەی جیاوازی بنەماڵە و خێڵە کوردییەکان، ئەگەرچی هەمان ئەو جەختکردنەوە لەخۆ دەگرێ، بەڵام ئەمجارە، سەرباری ئەویتر، لە بەرامبەر کورد خۆی و ئەو یادەوەرییە مێژووییەیە کە لە خەیاڵدانی کۆمەڵایەتییاندا هەیە. بۆیە ئاسایی دەبێ، ئەگەر لەدوای دیباجەکە و لە باسی قەوارە کوردییەکان، دەنگۆی بنەچە هاوبەشەکە نەمێنێ و لەبەردەم بنەچەی ئەوتۆ بین، کە سەرمایەی ڕەمزی هەریەک لەو قەوارانە لە پانتاییەکەدا زیدە بکات. مەگەر ئەو میرنشین و قەوارانە نەبێ، کەوا خاوەن بنەچەی تایبەتی هاوبەشن، وەک لە حاڵەتی بەدلیس و صاصۆندا هەیە، کە هەردوولا – بەپێی شەرەفخان – دەچنەوە سەر ساسانییەکان. هەر بۆیە ئەو بە ئامۆزای یەکتریان دادەنێ (2001: 363). جگە لەمە چەند نموونەی تری هاوشێوەمان هەیە، کە ئەمەش ڕەنگە زێتر ڕەنگدانەوەی هاوپەیمانێتی ئەو بنەماڵە یان خێڵ یاخود میرنشینانە هەبێ، یانیش پەیوەندی بە نزیکی سنووری جوگرافی یاخود تەنانەت تێکەڵی کۆمەڵایەتییەوە هەبێ، نەک ئەوەی کە هەردوولا دەچنەوە سەر ڕەسەنی هاوبەشی کوردانەوە.

بەشی هەرە زۆری ڕەسەنی بنەماڵە و میرنشینە کوردییەکان، ناکوردییە و هەریەک لەوان خۆیان دەگێڕنەوە سەر میللەت و نەتەوەی ترەوە. بەمەش ئێمە لەبەردەم پرۆسەیەک دایان، کە دەشێ ناو بنرێ پرۆسەی "خۆ بە ئەویترکردن"؛ بوون بە ئەویتر و دۆزینەوەی کەسانێک لەنێو مێژوودا، کە سەرجەلەی بنەماڵەکە لەوەوە دەست پێ بکات. وەک دیارە ئەم ئەویتربوونەش، زێتر خۆی لە عەرەببووندا دەبینێتەوە و کەمتر فارسبوونە؛ بەهێزترین ئەو ڕیوایەتانەی لەبارەی فارسبوونەوە هێناویتیەوە گێڕانەوەی بنەماڵەکەی خۆیەتی بۆ سەر ساسانییەکان، وەک ئاماژەمان پێدا. ئەم گێڕانەوەیش کەمتر دەچێتە چوارچێوەی بە "ئەویتربوون" و تەماهیکردن لەگەڵ یادەوەرییە مێژووییەکەی، ئەوەندەی پشتڕاستکردنەوە و وەلامدانەوەیەکی ئەو تێگە مێژووییەیە کە تیایدا ساسانییەکان بە کورد دانراوان (لەشکری، 2004: 53-54). ئەمە بێ ئەوەی ئەوەمان لەبیر بچێ کەوا ئەم بە کوردکردنەی ساسانییەکانیش، پەیوەستە بە زەمینەی سەرهەڵدانیان و ڕوانگەیەکی نەیارانە بۆ ڕەسەنیان و هەوڵێک بووە لەلایەن دەسەلاتدارانی پێش خۆیان (ئەشکانییەکان) بۆ بێبەهاکردنی پێگەی کۆمەڵایەتی و سەرمایە ڕەمزییەکەیان، بەو پێیەی کوردبوون گوزارشت لە خێڵەکێتی و کۆچەرێتی دەکرد. ئەبو حەنیفەی دینەوەری (م. 282ک/825ز) باشی ڕوون کردۆتەوە کە دەڵێ: "بۆ بەکەمزانین بە ساسانیان دەگوت ساسانی کورد" (دون تاریخ: 30). بەڵام خۆ

شەرەفخان مامەڵە لەگەڵا ئەو بەکەم زانینە ناکات، ئەوەندەی دەخوازێ پاشخانێکی مێژوویی لەسەر شکۆی ساسانییەکان و کارایی مێژووییان دابڕێژێ.

هەرچۆنێک بێت، وەک گوتمان لە شەرەفنامەدا عەرەببون پتر گوزارشت لە ئەویتربوون دەکات و نزیک بە نیوەی قەوارە کوردییەکان لە ڕەسەندا خۆیان بە عەرەب زانیوە. بەڵام نەک بە هەمان ئەو تێگەیشتنەی لە فارسبووندا هەبوو، چونکە لێرە مەرج نییە عەرەببوون ئاماژەبێ بۆ قۆناغێکی شکۆمەندی و بیهاوتایی، بەڵکو هێندێکجار گەڕانەوە بۆ عەرەبێکی ئاسایی و سادە – نەک پادشا و خاوەن دەسەڵات – بەس بووە بۆ شانازیکردن بە ڕەسەنەکە و شەرعیەتی هەبوون لەنێو مێژوودا، وەک بۆ نموونە لە مێژووی میرانی دونبولی و میرانی مەحمودی دیارە (2001: 503،513). لە ڕاستیدا شەرعیەتی هەبوون لەنێو مێژووش، شەرعیەتی دەسەڵاتدارێتیە لەئێستادا. هەر بۆیەشە دارشتن و تۆمارکردنی ڕەسەنی دەسەڵاتدارانە، دەسەڵاتێکی ڕەمزی بەهێزی لە زەمینەی جڤاکێکی موسڵمانی وەک کورددا هەیە، دەبێتە خەمێکی سەرەکی ئەم قەوارە کوردیانە و مێژوونووسیش تێبینی کردوە و دەیکاتە بابەتی مێژووی نووسراو. لە پێناو بەرجەستەکردنی یادەوەریان و جەختکردنەوە لەسەر مەبەستی هەرە سەرەکی مێژوو، کە هەبوونی دەسەڵاتییانەی کوردە، لە ڕێگەی بینینی قوڵاییە مێژووییەکەی ئەم هەبوونە و ڕەگەزە پیرۆزەکەی ئەو دەسەڵاتدارێتییە ئێستاکییانە.

ئەمەش پیمان دەڵێ "ئەویتر بوون" مانای ئەوەیە پرۆسەی گەڕان بەدوای ناسنامە هاوئاست بووە لەگەڵ "خۆدۆزینەوە" و ڕەگەزە بێهاوتاکانی ئەم خودە. بوون لەنێو جیهاندا هاوشێوەبوونی خودە لەگەڵ ئەوانیتر و بەشداربوونە لەو یادەوەرییە گشتگیرەی گروپە ئیتنییە باڵاکان هەیانە و بۆ "خۆ دەربڕین" کاری پێدەکەن. ئیدی مێژوونووس لێرە تەنیا "ئێمە"یەکی کوردیمان پێ ناناسێنێ کە لە زەمینەی ناوخۆییدا کارایە، بەڵکو ئەو "ئێمە" کوردیەش دەناسێنێ، کە دەشێ لە لایەن ئەوانیتریشدا تێگەیشتراو بێ و تەنانەت دراوێکی ویستراویشیان بێت و "ئێمە – کورد" بەو "ئەوانیتر – عەرەب، فارس" ببەستێتەوە.

نابێ ئەوە لەبیر بکەین، کە دەستەی یەکەمی دەسەڵاتدارێتییە کوردیەکان، ئەوانەی لیوای سەڵتەنەتیان بەرز کردۆتەوە، جگە لە کوردبوون هیچ ڕەسەنێکی تریان نییە. ئەم ڕەسەنەش هەمان ئەو هێزە ڕەمزییەی هەبووە، کە عەرەببون هەیبوو. بۆیە خۆ گەڕاندنەوەی بەشێک لە فەرمانڕەوایانی دەستەی دووەم و سێیەم بۆ ئەوان (2001: 211، 495، 503)، خۆ دۆزینەوەیەکی ڕەوایە و هێندێک جار مێژوونووسیش داکۆکی

توندی لێ دەکات (2001: 495). ئەمەش بە مانای ئەوە دێت دەشێ ڕەوایەتی بەخشین بە دەسەڵاتداریتی، لەمیانەی گەڕانەوە بێ بۆ سەروەریتی باڵای کوردانە، ئەوکاتەی ئاستی دەسەڵاتی لە لوتکە دەبێ و تەواو سەربەخۆن. هەر ئەمە بۆتە هۆی ئەوەی، فەرمانڕەوایانی دەستەی یەکەم، ببنە سەرچاوەی ڕەوایەتی بۆ ئەم بنەماڵانەی دوای خۆیان، تا لەسەر میراتی ڕەمزیی ئەواندا دەسەڵاتێکی دانپیانراو و ڕێزلێگیراویان هەبێ.

تەوەرەی سێیەم: بەردەوامێتی مێژوویی وەک جەختکردنەوەیەک لەسەر ناسنامە

لە پێشدا ئاماژەمان بۆ ئەوە کرد، کە "ئاگایی" بە "گۆڕانەکان" پێشمەرجە بۆ پرۆسەی بەرهەمهێنانی مێژوو لای مێژوونووس. هەر بۆیە بەردەوامی گۆڕان و بەدوایەکدا هاتنی ڕووداوەکان، زامنی مانەوە لەناو مێژوودا دەکات. کارایی مێژوویی هەر بنەماڵەیەک یاخود میرنشینێک پەیوەستە بەو بەردەوامییە لەنێو زەمەندا و هەندێکجاریش بەو شوێنەی تێیدا دەژی. ئەگەر مەبەستێک لە پشت مێژوونووسییەوە هەبێت، کە وا لە شەرەفخان دەکات جەختی لەسەر بکاتەوە، ئەوا بریتی دەبێ لە دەستنیشانکردن و چاودێری و بینینی ئەو ڕووداوانەی گۆڕانیان دروستکردوە. بەشێوەیەکی دی دەتوانین بڵێین مەبەستی مێژوونووس لە نووسینەوەی مێژوو، مەبەستێکە بەهۆی گۆڕانەکانی ڕووتەختی ڕووداوەکان گەڵاڵە بووە. نووسینەوەش لێرە دەبێتە دەرەنجامێکی خۆدۆزینەوەی تاک لەبەردەم ڕابردوو بە کاریگەری گۆڕانەکانەوە. ئیدی مێژوونووسیی کار دەکات بۆ گرێدانی گۆڕانەکان لە ڕابردووەوە بە ئێستا، بۆ دەرخستنی بەردەوامیان و بینینی کۆتایی بەر لە گۆڕان و سەرەتای دوای گۆڕان. لەم بارەوە یان أسمان (2008: 57) دەڵێ: "هەر بۆشاییەکی فراوان لەنێو کولتووردا دروست ببێ، یاخود هەر کۆمەڵێک تووشی دابڕانێکی قووڵ لە کردەی بەردەوامێتی ببێ، ئەوا ڕابردوو چێ دەکرێ. ئەمەش دروست ئەو کاتە ڕوودەدات، کە گەڕان بەدوای سەرەتایەکی نوێی دوای دابڕان پێویست دەبێ".

وەک بینیمان شەرەفخان ڕێک خۆی لەم قۆناغەدا بینیوەتەوە؛ قۆناغی بەکۆتاهاتنی سەردەمێک و گۆڕانکاری و دەستپێکی سەردەمێکی نوێ. کاتێک دەگەڕێتەوە سەر مێژووش دوو قۆناغی تێبینی کردوە: قۆناغێک فەرمانڕەوایی کوردان لە ئاستێکی باڵا دابووە. ئینجا پەڕینەوە بۆ قۆناغێک کە ئەم ئاستە گۆڕانی بەرچاوی بەسەر داهاتوە. لێرەوە شەرەفخان دەیەوێ پەیوەندییەکان ئاشکرا بکات، بەدوای ئەو "بەردەوامێتییە مێژووییی"ە دەگەڕێ کە قۆناغ و سەردەمەکان بەیەکەوە گرێ دەدات و دواجار ئێستای

وی، لەرێگەی ئامادەکردنی رابردوو، مانایەکی دەبێ. ئەمەش بەپێی ئەوەی بەردەوامیی مێژوویی بریتی دەبێ لە هەبوونی پەیوەندیەکی زەمەنی لەنێوان ڕووداوەکان تاوەکو هەر ڕووداوێک لەسەر ڕووداوی پێش خۆی دامەزرابێ.

شەرەفخان ئەو بەردەوامێتییە لە پەیوەندی ئێستای میرنشین و دەسەڵاتداریێتییە کوردییەکان بە رابردووەوە دەبینێت، ئێستای ئەوان ئاکامێکی هەبوونیانە لە ڕابردوودا. ئەمەش هەندێک جار بەبێ زۆر قووڵبوونەوە لە ڕاستی و دروستی ئەو هەبوونە و پرسیارکردن لە ماقوڵیەتی ڕابردووەکە دەبێ، وەک دواتر نموونەی لەسەر دەهێنینەوە. گەڕانەوە بۆ سەرەتاکان، لە گوتاری مێژوویی مێژوو نووسدا وەک پێویستیەکی مەعریفی – تەواوکاریی دێتە بەرچاو، بەو پێوەرەی بەبێ سەرەتاکان ئامادەیی ئەو فەرمانڕەوایانە لە زەمەنی ئێستاییدا - کە "ئێستا" خۆشی، وەک بینیمان، قۆناغی وەرچەرخانی مێژووییە - ئەستەم دەبێ.

ڕەنگە یەکێک لە دەرکەوتە هەرە دیارەکانی کارکردنی شەرەفخان بەو ئاراستەیە، هەوڵدانی بێت بۆ دۆزینەوەی بەردەوامێتی لەنێوان فەرمانڕەوا کۆنە مەزنەکان و فەرمانڕەوایانی هاوسەردەمی خۆی. بۆیەشە هەندێک زانیاری لەلای وی لەسەر بەردەوامێتی مێژوویی و زنجیرەبەندی دەسەڵاتداریێتی هەیە، کە لە سەرچاوەی تردا بەرچاو ناکەوێ و لەوەدەچێ لەو حاڵەتانەدا زێتر پشتی بە ترادیسیۆنی زارەکی بەستبێ. ئەوەتا لە دەستپێکی مێژووی میرانی "برادۆست"، ئەو بەسەرهاتە بەڕاست دەزانێ، کە ئەوان بە دەسەڵاتداریێتییەکی لەوان مەزنتر، ئەویش میرنشینی حەسەنوەیهییە (2001: 495)، دەبەستێتەوە. ئەگەر برادۆستییەکان خۆیان پێیان وایە دەگەڕێنەوە سەر بیلال ناوێک، ئەوا – وەک شەرەفخان پێی وایە – هەڵەن. چونکە ناوەکە هیلالە نەک بیلال، کە هەمان میر هیلالی کوری بەدری حەسنوەیهییە. ئەوە هیلالە دەشێ بەردەوامێتی بە مێژوو بدات نەک بیلالێک، کە لەنێو مێژوودا نادیار و نەناسراوە و ناشێ بکرێتە سەرەتایەک بۆ قۆناغێکی دواتر. بە پێچەوانەی هیلال، کە هەڵگری خەسڵەتە پێویستەکانی سەرەتا بوونە و وەچەکانی دەتوانن گۆران لەنێو مێژوودا دروست بکەن و دەستپێکی نوێ بن. ئەوەتا بەرەبەرە وڵاتیان پێشخستوە، تا ئەو میرنشینی برادۆستەیان دروست کردوە (2001: 495) .

شەرەفنامە تژی نموونەی هاوشێوەیە، بە هۆیانەوە مێژوونووس هەوڵیداوە سەرەتاکان دەستنیشان بکات و بە مێژووی ئێستای گرێ بدات. تەنانەت ئەگەر میرنشینێک خاوەن ئەو بەردەوامییە مێژووییە نەبێت، ئەوا مێژوونووس بە حەکایەتی دی پاکانەی بۆ دەکات؛

له باسکردنی بابانەکاندا شەرەفخان ئاماژە بۆ ئەوە دەکات "پیر بوداغ" و براکەی دەستەی دامەزرێنەری میرنشینەکەن، بەڵام هەردووکیان بێ وەچە بوون (2001: 473). بۆیە دەسەڵاتەکەیان بۆ دەست و پیوەندەکانیان بەجێما، کەچی شەرەفخان دابڕانەکەی بەوە پڕ کردۆتەوە، کە بڵێ ئەوانەی دوای دەستەی دامەزرێنەر هاتوون پەروەردەی ئەم دەستەیە خۆیان بوون (2001: 477). لە باسکردنی میرانی "بانە"شدا، ئەگەرچی دۆزینەوەی سەرەتای یەکەمین لە ئاقارێکی تردایە، بەڵام بە ڕوونی ئارەزووی مێژوو نووسمان بۆ دەردەخات لە دەرخستنی بەردەوامیتی مێژووییان؛ مێژووی دەرکەوتنی میرنشینەکە مێژووی نوییەتی: "یەکەمین میرێک ناوی کەوتۆتە سەر زاران، میر میرزا بەگ کوری میر محەمەدە" (2001: 541)، کە هاوسەردەمی میر بێگە بەگی ئەردەڵانە و لە سەدەی شانزەدا ژیاوە. پێش ئەو میرە هیچ زانیارییەکی تر بەدەست شەرەفخان نەکەوتوە، ئەوە نەبێ میرەکان نازناوی "ئیختیار دین"یان هەیە. ڕاڤەی ئەم نازناوەش یەکسەر سەرەتاکە دادەمەزرێنێ، کە مێژوونووس لە گەڕان بەدوای بەردەوامیتیەکەدا پێویستێتی. شەرەفخان دەڵێ: "بە ئیختیاری خۆیان، نەک بە فەرمانی هیچ کامێک لە پادشایانی موسڵمان، بۆ ئیسلامەتی دەستیان لە کوفر بەرداوە"(2001: 413). کەواتە مێژووی ئەوان بۆ کاتی وڵاتگیری عەرەبی ئیسلامی دەگەڕێتەوە و بە نادیاری بەردەوام دەبێ تا لەسەروبەری فەرمانڕەوایی میرزا بەگدا دەست پێدەکاتەوە.

مەسەلەکە هەر بەمە کۆتایی نایەت، بەڵکو هەندێکجار ئەوەی لای مێژوونووس هەیە تەنیا زانیارییەکی کەمە لەمەڕ سەرەتای یەکەم و دەستپێکی دووەم. بۆیە لەوە دەچێ تەنیا هەبوونی سەرەتایەکە "مەبەست" بێت، نەک ئەوەی لەنێوان ئەو سەرەتایە و دەستپێکی ناسراوی میرنشینەکان هەیە، کە هەندێک جار ماوەکەی چەندان سەدە دەبێت. ئیدی بەردەوامیتی مێژوویی لە هەبوونی ئەو سەرەتایە "شکۆمەند"ە دەبینێتەوە و دەستپێکردنەوەش - جگە لەوەی شەرعیەت لەو سەرەتایە وەردەگرێت - بەڵگەی دەستی مێژوونووسە بۆ بەردەوامێتییەکە.

هەرچۆنێک بێت، نابێت وا تێبگەین ئەو گەڕانە شێلگیرانەیەی مێژوونووس لە بەردەوامیتی مێژوویی، تەنیا پەیوەستە بە بیرکردنەوە و ڕاڤەی وی بۆ مێژوو. بەڵکو ئەمە کردەیەکی دەسەڵاتیانەی گشتگیرە، کە شەرەفخان وەک میرێک سەرەدەری لەگەڵدا کردوە. بەو مانایەی ئەوە میرانی میرنشینە کوردییەکانن بەدوایدا دەگەڕێن و لە کاتی ئاخافتندا، وەک شکۆمەندی و شانازیەک باسی لێوە دەکەن. ئەمە ئەوانن کە مێژوویەکی لێ بەرهەم دێنن لە ئاستی زارەکیدایە و بۆ شەرەفخانی مێژوونووسیش دەبێتە

سەرچاوەیەکی نووسینەوەی مێژوو (2001: 253،327، 343 ،395). ئیدی نووسینەوەی مێژوو دەبێتە پرۆسەی "نوێنەرایەتیکردن"ی ئەوانەی دەدوێن. ئەوەتا هەندێک جار ناچار دەبێت - بەپێی تێگەیشتنی خۆی و وەک پابەندبوونێک بە تیۆری بەردەوامیی مێژوویی - زانیارییە هەڵەکانیان ڕاست بکاتەوە، یاخود لەگەڵ ڕاستییە مێژووییە باوەکان بیانگونجێنێ (2001:495).

بێگومان ئەو کردارەی میر - دەسەڵاتدار، لە قۆناغی جیاجیای مێژووی کوردیدا چەندبارە بۆتەوە و وەک بەشێکی بیرکردنەوەی سیاسییان خۆی دەنوێنێ. لەو کاتەوەی قەوارەی سیاسی لەنێو ئەو میللەتە شێوەگیر دەبێ، گەڕان و دۆزینەوەی سەرەتای یەکەمین (وەک دینامیکیەتێکی سیاسی و پڕ لە سوودی کۆمەڵایەتی و پێگەی باڵا لە لای دەسەڵاتە نێوەندییەکان)، وەک خەمێکی دەسەڵاتیانە دەردەکەوێ و دەبێتە پێویستییەکی وجودی و لەنێو زانینی مێژوویدا ڕەنگدانەوەی دەبێ. بەمەش - ئەگەر کەسێکی پابەند بەو پاشخانە بڕیار بدات مێژوو ب نووسێتەوە - دەبێ ئەو ئەرکە بەجێبهێنێ، کە لە ناوەندی دەسەڵاتی سیاسی کوردیدا بۆی دیاری کراوە. ئەگەر شەرەفخانیش مەبەستیەتی مێژووی ئەو دەسەڵاتە بنووسێتەوە، ئەوا گەڕان و ساخکردنەوەی سەرەتاکە، دەبێتە ڕێبازی باوی نووسینەوە. تا بەمە ڕەوایەتی دەسەڵاتێکی ئێستاکی لەڕێگەی بینینی قووڵاییە زەمەنیەکەیەوە بخاتەڕوو، کە دەسەڵاتێکی ڕەمزی دەخاتە سەر دەسەڵاتە کردارییەکەیان. بەمەش پرۆسەی بەردەوامیتی مێژوویی دەبێتە ئامرازێکی دانپیانان بە سەروەریتی و ڕەوایەتی. ئەوەندە ڕەوایەتییەی پێ دەدات، کە وەک ناسنامەیەک، مانەوەی لە ئاستی نێوخۆیی (کوردی) و دەرەکی (ئەوانیتر) فەراهەم بکات.

ئەنجام

شەرەفخانی بەدلیسی دەخوازێ، لەڕێگەی نووسینەوەی شەرەفنامەدا، یادەوەری کوردی لەو پەرش و بڵاوییەی لەنێو دەقە مێژووییەکانی ئەوانیتر تێیکەوتووە، دەربهێنێ. هاوکات لە ئاستی زارەکییەوە بی پەڕێنێتەوە بۆ نێو یەک دەقی سەرەکی نووسراو. ئەو دینامیکیایەک لەنێو مێژووی کورددیا دەبینێ و بە گرنگی دەزانێ بۆ ڕەوایەتی بەخشین بە هەبوونی سیاسی بنەماڵە فەرمانڕەواکانی کوردستان. بۆیە دەیەوێ بە کاری بهێنێ بۆ دروستکردنی ناسنامەیەک، کە پاڵپشتی کردە سیاسییەکە بێ و ئەوەندە ڕەوایەتییەی پێ ببەخشێ، کە بتوانێ لە ڕووتەختی ململانێکاندا هێزێکی مەعنەوی بخاتە سەر ئەو هێزە سەربازییەی هەیان بووە.

بێگومان دارشتنی ناسنامە بە دەقێکی نووسراو، کە پشت بە کەڵەکەبوونێکی مەعریفی نووسراوی نێوخۆیی نەبەستێ، کارێکی ئاسان نەبووە. وای لە شەرەفخان کردوە لەنێو دەق و یادەوەری میللەتانی هاوسێدا، هەوڵی خۆدۆزینەوە بدات و لەگەڵ ئەزموونی خۆی و میرە هاوشێوەکانی، مێژوویەکی زنجیرەبەند یاداشت بکات. مێژوویەک، کە ڕەوایەتی خۆی لە یەک بەدوایەکداهاتنی ڕووداوەکان، هەبوونی دەستپێک (ڕەسەن) وەک پاشخانێک بۆ ئێستای بکەرە سیاسییەکان، هەبوونی خەسڵەت و تایبەتمەندی ڕەگەزیی، کۆمەڵایەتی...هتد، بدۆزێتەوە. ئەمە سەرباری دۆزینەوەی بەردەوامێتی لەنێوان زەمەنی ڕابردوو و زەمەنی ئێستا.

شەرەفخان، مێژوو وەک مەعریفەیەکی پەتی و سەربەخۆ نانووسێتەوە. بەڵکو مێژوویەکی مەبەستدار دەنووسێتەوە، کە خەمێکی کارا مێژووییەکان خۆیانە. تا لە پرۆسێسی خۆناسین و گوزارشت کردن لێی، لە بەرامبەر بە ئەوانیتردا، بەکاری بهێنن. بۆیە گێڕانەوەی مێژوو لای ئەو جۆرێکە لە ڕاڤەکردن؛ ڕاڤەی ڕووداو بەشێوەیەک، کە پاڵپشتی مەبەستی بنەڕەتی نووسینەوەی مێژوو بکات و تۆکمە نیشانی بدات. هەر ئەمەشە وا دەکات شەرەفخان لەنێو هەموو میر و دەسەڵاتداران و زانا و کەسایەتییەکانی سەردەمەکەی و دواتریش، ببێتە مێژوو نووس، نەک حەکایەتخوان. مێژووش هاوسەنگ نەبێ بە چیرۆک و بەسەرهاتی زارەکی، بەڵکو وەک مەعریفەیەکی دەسەڵاتییانە خۆی بنوێنێ.

سەرچاوەکان:

یەکەم: بە زمانی کوردی

ئیسکەندەر، شەمسی محەمەد. (1998)، مێژووی کورد لە سەدەی 16یەمدا، هەولێر، وەرگێڕانی: شوکور مستەفا.

چەند نووسەرێک. (2005)، چەند وتارێکی کوردناسی، سلێمانی: دەزگای سەردەم، وەرگێڕانی: ئەنوەر قادر محەمەد.

سنندەجی، میرزا شوکر الله. (2006)، هۆز و تیرە و تایفەی کورد لە کوردستانی ئەردەڵان، سلێمانی: بنکەی ژین، وەرگێڕانی: ئەنوەری سوڵتانی.

شێخ محەمەد، ڕابیعە فەتاح. (2005)، کوردستان لە سەدەی پازدەی زایینییدا، هەولێر: وەزارەتی ڕۆشنبیری.

ڤاسیلییڤا، ئی. ئی. (2008)، شەرەفخانی بەدلیسی – سەردەم، ژیان، نەمری، سلێمانی: مەڵبەندی کوردۆلۆجی، وەرگێڕانی: ئارام عەلی.

دووەم: بە زمانی عەرەبی

اسمان، یان. (2008)، الزاکره الحچاریه، بیروت، ترجمه: عبد الله بلقزیز.

البدلیسی، شرفخان. (2001)، شرفنامه، اربیل: مؤسسه موکریانی، ترجمه: محمد جمیل روژبیانی.

ابن خلدون، ابو زید عبد الرحمن. (1981)، المقدمه، بیروت: دار العوده.

خوریناتسی، موسیس. (1996)، تاریخ الارمن من البدایه حتی القرن الخامس المیلادی، دمشق: دار اشبیلیه للدراسات و النشر، نقله عن الارمنیه: نزار خلیلی.

دومون، لوس. (2006)، مقالات فی الفردانیه - منقور أنپروبولوجی للایدویولوجیه الحدیپه، بیروت: المنقمه العربیه للترجمه، ترجمه: بدر الدین عردوکی.

الدینوری، ابو حنیفه. (دون تاریخ)، الآخبار الگوال، بیروت، تحقیق:.عمر فاروق گباع.

العروی، عبد الله. (1992)، مفهوم التاریخ، بیروت: المرکز اليقافی العربی.

الکافیجی، محی الدین محمد. (1963)، المختصر فی علم التاریخ، بغداد، تحقیق: فرانز ڕوزنپال.

لشکری، حیدر. (2004)، الکرد فی المعرفه التاریخیه الإسلامیه ، دهوک: دار سپیریز.

المسعودی، ابو الحسن علی. (2004)، مروج الزهب و معادن الجوهر، بیروت: دار الکتاب العربی.

النجار، مصگفی احمد. (2007)، شرفخان البدلیسی و منهجه التاریخی من خلال کتابه شرفنامه، دهوک: دار سپیریز.

النقشبندی، حسام الدین علی غالب. (2011)، الکرد فی لرستان الصغری (الشمالیه) و شهرزور خلال العصر الوسیگ (دراسه سیاسیه حچاریه)، السلیمانیه: بنکەی ژین.

سێیەم: بەزمانی فارسی

اشپولر و دیگران، برتولد. (1380 ه.ش)، تاریخنگاری در ایران، تهران: انتشارات گستره، ترجمه و تألیف: یعقوب اژند.

تبریزی، ابن خلف. (1344 ه.ش)، بورهان قاطع، تهران: مؤسسه مطبوعاتی فریدون علمی، بقلم: محمد محمد لویی عباس.

خسرو بن محمد، اردلان. (2536)، لب التواریخ، تهران: چاپخانه زندگی.

سروری، محمد بن قاسم. (1341 ه.ش)، مجمع الفرس (فرهنگ سروری)، تهران: کتابفروشی علی اکبر، بکوشش: محمد دبیر ساقی.

میرخواند، خواجه حمید الدین محمد. (1375 ه.ش)، ڕوضة الصفا، تهران: انتشارات علمی فرهنگی، بکوشش: عباس زریاب.

چوارەم: بە زمانی ئینگلیزی

Dawod, Hosham. (2006), ethnicity and power some reflections on Ethnic Definitions and Boundaries, in: Fāliḥ ‘Abd al-Jabbār, Hosham Dawod: The Kurds: nationalism and politics, London: Saqi Books.

Khalidi, Tarif. (1996), Arabic historical thought in the classical period, Cambridge university press.

Lewis & Holt (Ed), Bernard, R.M. (1962), Historians of the Middle East, London: Oxford University press.

Vali, Abbas. (2003), Genealogies of the Kurds: Constructions of Nation and National Identity in Kurdish Historical Writing, in: Essays on the Origins of Kurdish Nationalism, (ed.), Costa Mesa: Mezda Publisher.